

Sport & Cultuur: samen op een podium

**Masterthesis Matthijs Beerepoot
Kunstbeleid en -management
Universiteit Utrecht
Begeleider: dr. Philomeen Lelieveldt
Juli 2016**

'Art', gerend door Matthijs Beerepoot, in Utrecht (15,5 km, 9 maart 2016).

*Langs Utrechtse musea,
Het stadion en de Dom,
Liep ik op mijn hardloopschoenen
En keerde niet meer om.*

*Langs waar de Tour ooit startte, Langs
menig monument.
Ik dacht: dit rennen is een kunst,
En ik heb kunst gerend.*

Voorwoord

Al sinds ik als kleine jongen op atletiek ging en leerde pianospelen, ben ik gek op sport en cultuur. Nog steeds ben ik een fanatiek beoefenaar: ik schaats, zit regelmatig op de racefiets, heb vaak op het toneel gestaan en mijn gitaar wordt nog veel bespeeld. Ook als supporter kan ik van beide genieten. Met mijn studiekeuze ging ik de richting op van het cultuurbeleid, maar toch kwam sportbeleid weer op mijn route in mijn bestuursjaar als voorzitter van de Utrechtse studentenschaatsvereniging. Alle reden dus om sport en cultuur samen op een podium te zetten om er eens kritisch naar te kijken. Een verbinding tussen sport en cultuur? Zelf ben ik al gauw warm te maken voor interessante cross-overs, verbindingen en culturele sportevenementen. De Grand Départ van de Tour de France in mijn thuisstad Utrecht vond ik geweldig: honderd dagen lang sportgerelateerde culturele activiteiten in de stad, met als hoogtepunt het in actie zien van alle beroemde topwielrenners! Maar toch: overheidssubsidies voor de verbinding tussen sport en cultuur en een landelijke stuurgroep om dit te stimuleren, waarom is dat nodig? Welke voordelen worden er dan gezien in die verbinding als er zoveel in wordt geïnvesteerd?

Het debat over de verbinding tussen sport en cultuur is ontzettend actueel, wat te zien is aan de datering van veel bronnen die tijdens het schrijven van mijn scriptie zijn gepubliceerd. Het is daarmee ook een onderwerp dat nog in de beginfase staat: de pilotprojecten gericht op de verbinding tussen sport en cultuur zijn nog niet geëvalueerd en wetenschappers hebben zich nog nauwelijks over de verbinding gebogen. Naast het volbrengen van mijn masterthesis heb ik in mijn onderzoek geprobeerd een waardevolle bijdrage te leveren aan het debat over de verbinding tussen sport en cultuur. Mijn onderzoek zou gezien kunnen worden als een inspiratiebron en kan het debat scherper stellen in het beargumenteren van verbindingen.

Mijn oprechte dank gaat uit naar mijn thesisbegeleider vanuit de master Kunstbeleid en -management dr. Philomeen Lelieveldt voor de kritische feedback, het sparren en meedenken. Tevens bedank ik haar voor het ondersteunen van mijn keuze voor een onderwerp waarover wetenschappelijk nog niet veel is geschreven. Ook wil ik Claudia Marinelli (LKCA), Marian Ter Haar (Kenniscentrum Sport) en Richard Jacobs (NOC*NSF) hartelijk bedanken voor het delen van hun kennis, visie en hun openheid tijdens de interviews.

Matthijs Beerepoot

Juli 2016

Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding.....	5
Doelstelling en vraagstelling	6
Methode.....	6
Onderzoeksmateriaal.....	7
Relevantie en theoretisch kader	8
Sport en cultuur als parallelle werelden	10
Sport en cultuur als diffuse begrippen.....	10
De parallellen tussen sport en cultuur.....	12
Cross-overs en verbindingen tussen sport en cultuur	16
Sportificatie en artificatie.....	19
Politieke en maatschappelijke ontwikkeling van de verbinding tussen sport en cultuur.....	23
Politieke ontwikkelingen	23
Maatschappelijke ontwikkelingen	24
Onderwijs, sport en cultuur	26
De Open Club en Maatschappelijk Verantwoord Verenigen	28
Motieven voor verbinding.....	30
Extrinsieke waarden.....	31
Intrinsieke waarden	44
Verbinding voor de verbinding	48
Conclusies.....	52
Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	54
Samenvatting	55
Bibliografie	57
Bijlagen.....	62

Inleiding

Sport en cultuur. Twee domeinen die – afhankelijk van het perspectief – ver van elkaar af staan of juist gezien kunnen worden als parallelle werelden.¹ Beide zijn populaire vrijetijdsbestedingen, maar verschillen van elkaar in een nadruk op fysieke activiteit en competitiviteit (sport) en een nadruk op esthetiek en creativiteit (cultuur). Steeds vaker wordt tussen de sectoren sport en cultuur een verbinding gelegd. Dit gebeurt onder meer in gemeenten, waar sport en cultuur samenkomen in evenementen of accommodaties. Bij grote evenementen zoals de Tour de France wordt deze verbinding gezocht, maar ook wordt er vanuit de overheid jaarlijks €1,7 miljoen geïnvesteerd om de samenwerking te bevorderen.²

Sinds oktober 2014 is er een landelijke stuurgroep Sport & Cultuur, waarin vertegenwoordigd zijn het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA), het Kenniscentrum Sport, het NOC*NSF, het Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP) en enkele andere sport- en cultuurinstellingen. De stuurgroep richt zich op het stimuleren van informatie- en kennisuitwisseling rond sport en cultuur, het gezamenlijk optrekken en het stimuleren van integraal beleid.³ Vanuit deze samenwerking zijn een drietal conferenties georganiseerd en de stuurgroep heeft een groot aandeel in het debat rondom verbinding van sport en cultuur.

De steun vanuit de overheid voor de verbinding van sport en cultuur kwam tot stand vanuit de wens om verbindingen te leggen tussen cultuur en andere maatschappelijke domeinen, zoals gesteld in de uitgangspunten van het cultuurbeleid 2017-2020. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) heeft daarnaast de opvatting dat de cultuursector kan bijdragen aan maatschappelijke vraagstukken en daarmee andere sectoren kan inspireren. Naast sport wordt ook de verbinding gezocht met zorg en welzijn. De samenwerking kan volgens minister Jet Bussemaker van OCW iets extra's bieden, zowel in de sociale ontwikkeling en de kwaliteit van de leefomgeving als vanwege praktische en financiële redenen.⁴

Wanneer de aandacht wordt gevestigd op de overeenkomsten tussen beide sectoren klinkt een samenwerking tussen sport en cultuur aannemelijk. Beide dragen bij aan de ontwikkeling en de identiteitsvorming van mensen, aan de leefbaarheid binnen gemeenschappen en het ontwikkelen

¹ Naar het boek *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture* van de Finse wetenschapper Matti Tainio. Zie: Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015.

² Ministerie van OCW, "Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid," Brief aan de Tweede Kamer, 8 juli 2014, p. 3.

³ LKCA, "Nationaal actieplan sport en cultuur," geraadpleegd op 7 april 2016, <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-en-cultuur/over>.

⁴ Ministerie van OCW, "Ruimte voor cultuur. Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020," Beleidsnota, 8 juni 2015, p. 9.

van talent. Maar een vergelijkbare kernactiviteit of vergelijkbare doelen betekent nog niet logischerwijs dat een samenwerking zin heeft. Waarom die verbinding tussen sport en cultuur?

Doelstelling en vraagstelling

De doelstelling van deze thesis is een wetenschappelijke analyse van het debat over de verbinding tussen sport en cultuur. Het gaat hierbij om zowel een politiek als maatschappelijk debat. De volgende vraag staat in dit onderzoek centraal: *Hoe wordt de verbinding gelegd tussen sport en cultuur in het politieke en maatschappelijke debat in Nederland en welke waarden worden aan deze verbinding toegekend?*

De centrale vraag zal worden beantwoord met behulp van enkele deelvragen. Deze zijn: 1) *Op welke manieren kan er een verbinding tussen sport en cultuur worden gelegd?* 2) *Waar vinden het politieke en maatschappelijke debat hun oorsprong en hoe heeft dit zich ontwikkeld?* 3) *Welke waarden en argumenten komen naar voren in het actuele politieke en maatschappelijke debat over de verbinding tussen sport en cultuur?*

Methode

Dit onderzoek bestaat uit drie delen, die elk één van de deelvragen zal behandelen. Het eerste deel, *Sport en cultuur als parallelle werelden*, zal ingaan op hoe sport en cultuur gezien kunnen worden als parallellen en waar sport en cultuur in de maatschappij samenkomen en verbindingen aangaan. Hierbij wordt eerst de definiëring van 'sport' en 'cultuur' onderzocht en de implicaties die de definitie heeft voor grensgevallen en overlap. Het boek *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture* van de Finse wetenschapper Matti Tainio zal als inspiratie dienen voor het beschouwen van sport en cultuur als twee parallelle werelden. Over de samenkomst van sport en cultuur zal vervolgens verder worden uitgeweid door het behandelen van enkele exemplarische voorbeelden van cross-overs, 'artificatie' van sport en de 'sportificatie' van kunst. Deze parallellen en verbindingen zullen als een kader dienen waarin het politieke en maatschappelijke debat over de verbinding tussen sport en cultuur geplaatst kunnen worden.

Het tweede hoofdstuk zal ingaan op de *Politieke en maatschappelijke ontwikkelingen van de verbinding tussen sport en cultuur*. De verbinding tussen sport en cultuur wordt in de politiek gelegd in de brief "Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid" van minister Bussemaker van OCW aan de Tweede Kamer.⁵ De politieke ontwikkelingen zullen worden beschreven, evenals de belangrijkste maatschappelijke initiatieven rond sport en cultuur zoals de oprichting van de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur. Ook de driehoek tussen onderwijs, sport en cultuur en de ontwikkeling van de Open

⁵ Ministerie van OCW, "Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid," Brief aan de Tweede Kamer, 8 juli 2014.

Club-gedachte en het Maatschappelijk Verantwoord Verenigen komen aan de orde als belangrijke politiek-maatschappelijke ontwikkelingen.

In het derde hoofdstuk *Motieven voor verbinding* zal het debat over de verbinding tussen sport en cultuur worden geanalyseerd. Tot dit debat worden alle bronnen gerekend waarin argumenten naar voren komen voor of tegen de verbinding tussen sport en cultuur in Nederland. Het debat bestaat onder andere uit opinieartikelen, internetbronnen en interviews die door mij als auteur met betrokkenen bij de verbinding zijn gevoerd. De analyse richt zich op de waarden die worden toegeschreven aan de verbinding en als motief dienen om een verbinding aan te gaan. De argumenten voor de verbinding tussen sport en cultuur kunnen worden onderverdeeld in categorieën: vier extrinsieke waarden (economisch, maatschappelijk, organisatorisch en citybranding) en drie intrinsieke waarden (onmiddellijke intrinsieke waarde, vergroting van individuele capaciteiten en de bijdrage aan de publieke sfeer). De categorisering van deze waarden komt tot stand op basis van het boek *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, waarin de positieve waarden van de kunsten worden uitgelicht.

Onderzoeksmateriaal

Het onderzoeksmateriaal strekt zich uit van beleidsnota's tot aan interviews. Als onderzoeksmateriaal voor een representatie van het politieke debat dienen de brief "Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid" van minister van OCW Bussemaker aan de Tweede Kamer, de bespreking van de cultuurbegroting 2015 in de Tweede Kamer en de uitgangspunten voor het cultuurbeleid 2017-2020. Deze bronnen geven een goede weergave van het politieke beleid en de reactie daarop vanuit de Tweede Kamer. Ook liggen de brief en de uitgangspunten van het cultuurbeleid ten grondslag aan de zoektocht naar verbinding tussen sport en cultuur.

Als basis voor het onderzoek naar het maatschappelijk debat over de verbinding tussen sport en cultuur dienen verschillende bronnen, variërend van opinieartikelen tot interviews, actieplannen en andere publicaties. Voor een groot deel zijn deze afkomstig vanuit de betrokken instellingen bij de stuurgroep Sport & Cultuur, omdat het debat zich hier voor het grootste deel afspeelt. Ter verdieping en aanvulling van de argumenten die naar voren komen in dit debat, dienen drie interviews die voor dit onderzoek zijn uitgevoerd.

De geïnterviewden zijn een goede aanvulling op dit onderzoek omdat vanwege het actuele karakter van het debat de hoeveelheid schriftelijke bronnen nog wat beperkt is en er in de interviews dieper op de thematiek kan worden ingegaan. Een voorwaarde voor de keuze van de geïnterviewden was dat zij reeds participeren in het debat. Met het betrekken van buitenstaanders zou dit onderzoek zijn doel voorbij schieten omdat het in dat geval niet meer een 'analyse van het debat' betreft maar een aanvulling op het debat vanuit nieuwe perspectieven.

Geïnterviewd zijn Marian ter Haar (medewerker Kenniscentrum Sport, lid van de stuurgroep Sport & Cultuur en kenner op het gebied van de samenwerking tussen sport en cultuur in krimpgebieden), Claudia Marinelli (medewerker LKCA, lid van de stuurgroep Sport & Cultuur en een kartrekker van de verbinding tussen de domeinen) en Richard Jacobs (medewerker NOC*NSF, projectcoördinator van de pilotprojecten gericht op de verbinding tussen sport en cultuur). De keuze voor deze personen is gebaseerd op het feit dat zij erg betrokken zijn in discussies over de verbinding tussen sport en cultuur en dat zij (als onderzoeks- en overkoepelende instellingen) een goed zicht hebben op de rest van de sport- en cultuursector. Vanuit dit brede perspectief bieden de geïnterviewden belangrijke inzichten in de omgang met en visies over de verbinding tussen sport en cultuur bij gemeenten, de pilotprojecten, sport- en cultuurverenigingen en de betrokken partijen bij de landelijke stuurgroep.

Relevantie en theoretisch kader

De relevantie van dit onderzoek ligt in het feit dat er tot dusver geen diepgaand onderzoek naar de verbinding en samenwerking tussen sport en cultuur in Nederland bekend is. Zowel in de politiek als in het maatschappelijk debat is men nog zoekende naar een eensgezinde verantwoording van de verbinding tussen sport en cultuur, wat onder andere tot uiting komt in de conferenties die over dit onderwerp worden georganiseerd als ‘verkenning’. Met dit onderzoek wordt voor het eerst een overzicht en analyse gegeven van de verbinding tussen sport en cultuur, zoals dit in het Nederlandse politieke en maatschappelijke debat naar voren komt.

Theorievorming over dit onderwerp is nog beperkt. In het eerste hoofdstuk gericht op het beschouwen van *Sport en cultuur als parallele werelden* zullen verschillende bronnen gebruikt worden voor de definiëring van sport en cultuur, zoals *The Invention of Art: A Cultural History* van Larry Shiner (voor cultuur) en *Sport in de wereld. Ontstaan, evolutie en verspreiding* van Trudo Dejonghe (voor sport). Het boek *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture* van de Finse wetenschapper Matti Tainio zal worden gebruikt bij het leggen van parallellen tussen de domeinen sport en cultuur. *Parallel Worlds* zal vooral dienen als kader om de relaties en overeenkomsten tussen de sport en cultuur mee aan te tonen.

Als inhoudelijke basis bij de analyse van de *Motieven voor verbinding* in het politieke en maatschappelijke debat, dienen verschillende artikelen van diverse personen uit de sport- en cultuurwereld. Onder andere het kennisdossier van het LKCA biedt hiervoor een goed overzicht met onder andere opinies van leden van de stuurgroep Sport & Cultuur. De vijfdelige televisieserie ‘Voetballers dansen niet!’ biedt een inkijkje in de motieven achter een samenwerkingsproject op het gebied van sport en cultuur, vanuit verschillende perspectieven. Met de brief aan de Tweede Kamer

Sport & Cultuur: samen op een podium

“Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid” geeft Jet Bussemaker namens het Ministerie van OCW haar visie op de samenwerking tussen sport en cultuur. De interviews zorgen in dit onderzoek voor de noodzakelijke toevoegingen en verdieping.

Sport en cultuur als parallelle werelden

Op welke manieren kan er een verbinding tussen sport en cultuur worden gelegd?

Sport en cultuur zijn verwant. Beide zijn vrijetijdsbestedingen die door een groot deel van de Nederlandse bevolking worden gebezigd. 70% van de Nederlanders sport maandelijks⁶ en 41% doet elke maand een kunstzinnige of creatieve activiteit.⁷ Beide kunnen passief als toeschouwer worden aanschouwd, in 'real life' of via audiovisuele media. Dit hoofdstuk exploreert hoe sport en cultuur gezien kunnen worden als parallelle werelden en waar sport en cultuur samenkomen en verbindingen aangaan. Deze parallellen en verbindingen zullen als een kader dienen waarin het politieke en maatschappelijke debat over sport en cultuur geplaatst kan worden.

Sport en cultuur als diffuse begrippen

Sport en cultuur lijken op het eerste gezicht ondanks de onderlinge gelijkenissen toch duidelijk twee aparte domeinen te zijn. Competitiviteit en fysieke kracht staan vaak centraal in sport, terwijl esthetiek en creativiteit centraal staan in de kunsten. Echter, de grenzen van beide domeinen zijn vaag en moeilijk vast te stellen, waardoor bijvoorbeeld een discipline als 'dansen' zowel lijkt te kunnen worden ingedeeld bij sport als cultuur.⁸ De onduidelijke grenzen tussen sport en cultuur zijn een gevolg van onduidelijke definities van de begrippen.

'Cultuur' is een zeer breed begrip dat voor verschillende interpretaties vatbaar is.⁹ Zo wordt in het vakgebied culturele antropologie cultuur beschouwd als een menselijke samenleving en hun bijbehorende leefgewoonten.¹⁰ In de Geesteswetenschappen wordt gevarieerd van cultuur als "alles wat mensen in gemeenschap produceren en beleven"¹¹ tot het beschouwen van cultuur als kunstzinnige uitingen van kunstenaars.¹² Om hier nuance in aan te brengen wordt vaak gebruik gemaakt van het aanduiden van cultuur als *Cultuur met een grote C* of als 'hoge cultuur', wat duidt op de 'elitaire' kunsten ter "beoefening en verwerving van geestesgoederen."¹³ Daar tegenover staat *cultuur met een kleine c*, 'lage cultuur' of 'populaire cultuur', welke vooral worden geassocieerd met vrijetijdsbesteding, de cultuurindustrie en massamedia en –consumptie.¹⁴

⁶ Sportdeelname.nl, "Cijfers & trends," geraadpleegd op 18 mei 2016, <http://www.sportdeelname.nl/>.

⁷ Ijdens, Teunis, Josefiene Poll en Hans Mariën, *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd 2015. Monitor Amateurlkunst 2015*, LKCA: Utrecht, 2015, p. 5.

⁸ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

⁹ Zoals hoogleraar Organisatiecultuur Dr. Oltshoorn het mooi weet te verwoorden: "Wat is cultuur? Na definitie 201 ben ik opgehouden met verzamelen." Uit: Franssen, Simons en Marion Wetzels, *Cultuur in beweging. Duurzaam beïnvloeden van culturele processen in organisaties*, Assen: Koninklijke van Gorcum, 2001, p. 5.

¹⁰ UU.nl, "Culturele antropologie en ontwikkelingsociologie," geraadpleegd op 23 24 mei 2016, <http://www.uu.nl/bachelors/bachelor/culturele-antropologie-en-ontwikkelingsociologie>.

¹¹ De Meyer, Gust, *Cultuur met een kleine c*, Leuven: Acco, 2004, p. 329.

¹² Scruton, Roger, *Waarom cultuur belangrijk is*, Encounter Books: New York, 2007 (vierde druk, 2008), p. 7.

¹³ De Meyer, Gust, *Cultuur met een kleine c*, Leuven: Acco, 2004, p. 11.

¹⁴ Idem, pp. 11 en 329.

Naast het multi-interpretabele begrip ‘cultuur’, wordt deze term ook vaak vervangen door ‘kunst’. Kunst is volgens kunsthistoricus Larry Shiner en schrijver van het boek *The Invention of Art: A Cultural History* een diffuus begrip omdat het gezien kan worden als ‘vaardigheid’, of als creatief product. ‘Art’ of ‘kunst’ werd volgens Shiner oorspronkelijk gezien als een menselijk product in tegenstelling tot een natuurlijk product. Tegenwoordig wordt kunst gezien als “the prestigious category of (fine) art”.¹⁵ Naast de verscheidene definities van kunst en cultuur wordt er “met het verdwijnen van de scherpe grens tussen hoge kunst en lage cultuur zelden [op beleidsniveau] nog een onderscheid tussen kunst en cultuur gemaakt.”¹⁶ Ook in dit onderzoek zal er onder de noemer van ‘cultuur’ zowel worden bedoeld op de hoge cultuur en kunsten, als op lage of populaire cultuur.

Sport heeft als begrip mogelijk een minstens net zo ambigue status als de begrippen kunst en cultuur. Dit heeft onder andere te maken met de grote variëteit aan verschillende soorten sporten. Sporten kan individueel of in teamverband, competitief of non-competitief, beoordeeld met kwantitatieve methoden (door middel van meting of telling) of met kwalitatieve methode (bijvoorbeeld in het geval van een beoordeling door een jury), of een combinatie daarvan.¹⁷ Het categoriseren van een activiteit als ‘sport’ is afhankelijk van de definitie. Sport kan volgens een definitie van de Vlaamse sporteconoom Trudo Dejonghe worden omschreven als het ondernemen van een fysieke activiteit ten behoeve van fitheid, mentaal welzijn of sociale interactie,¹⁸ maar de Sloveense filosoof Lev Kreft omschrijft sport als het vrijwillig ondernemen van een fysieke activiteit met onnodige obstakels.¹⁹

Echter, ook deze definities kunnen nog ter discussie worden gesteld. Beide definities includeren namelijk het maken van een boswandeling of traplopen als sport, terwijl de status van de visport en denksporten twijfelachtig blijft door de omschrijving als ‘fysieke activiteit’. Want wanneer vissen of bridgen een fysieke activiteit ten behoeve van mentaal welzijn zou zijn, waarom zouden schilderen en acteren dat dan niet zijn? Ondanks de lastige en onduidelijke definiëring worden de vis- en denksport gerekend tot de sportsector, wat blijkt uit de erkenning door het NOC*NSF: zowel Sportvisserij Nederland als de Nederlandse Bridgebond zijn erkend als officiële sportbonden en werken nu samen met het NOC*NSF.²⁰ Dit toont aan dat de grenzen van sport, evenals die van kunst

¹⁵ Shiner, Larry, *The Invention of Art: A Cultural History*, Chicago/Londen: The University of Chicago Press, 2001, p. 5.

¹⁶ Bongers, Hugo, “Melk is goed voor elk,” in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 33.

¹⁷ Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, p. 66.

¹⁸ Dejonghe, Trudo, *Sport in de wereld. Ontstaan, evolutie en verspreiding*, Gent: Academia Press, 2007, p. 5.

¹⁹ Kreft, Lev, “Sport as a drama,” in *Journal of the Philosophy of Sport* 39:2 (2012), pp. 223-225.

²⁰ NOC*NSF, “Overweldigende belangstelling ‘Denken en Doen’,” geraadpleegd op 25 mei 2016, <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=3609> en AD.nl, “Vissen is vanaf vandaag officieel een sport,” gepubliceerd op 20 november 2012,

en cultuur, moeilijk zijn te definiëren en vaak worden bepaald op basis van het wel of niet aanwezige element van competitie.

De parallellen tussen sport en cultuur

In zijn dissertatie *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture* gaat de Finse wetenschapper en kunstenaar Matti Tainio in op de parallellen en overeenkomsten tussen sport en kunst. Volgens Tainio is deze verbinding 'onorthodox' en worden de sectoren normaliter eerder gezien als tegenovergestelden dan als parallellen.²¹ Vanuit een historisch perspectief stelt hij dat de sectoren nog maar enkele eeuwen van elkaar worden onderscheiden. "Before the emergence of the modern systems of art and sport in the eighteenth and nineteenth centuries, many of the individual actions that are today conceived of as art and sport existed, but the categories of art and sport did not."²² Vroege vormen van sport en kunst zijn volgens Tainio nog steeds bepalend voor wat nu als sport en kunst wordt gezien.²³

Hoewel sport- en cultuurinstellingen deel uitmaken van geheel verschillende organisatiestructuren en instituties, zijn de systemen volgens Tainio vergelijkbaar. In beide systemen is er een grote variëteit aan beroepen naast de (professionele) kunstenaars en sporters.²⁴ Ook worden eigen interne regels gehanteerd in beide werelden, worden de (professionele) sporters en kunstenaars gevolgd door publiek en vertonen de rollen van kunstenaar en sporter gelijkenissen:²⁵ "the division into the protagonists, artists and athletes, and the audience who follows the action as well as the rituals that emphasize the roles connects art and sport practices."²⁶

Tainio noemt in *Parallel Worlds* ook "the contemporary notion of the special and elevated category of art" ofwel 'hoge kunst'.²⁷ Een onderverdeling in 'hoge' en 'lage' sporten is in de sporten een stuk minder expliciet aanwezig.²⁸ Toch kan een vergelijking van deze tweedeling in de kunsten met de sportwereld tot inzichten leiden over de parallellen en verschillen tussen beide werelden. Waarin

<http://www.ad.nl/ad/nl/1021/Meersport/article/detail/3351039/2012/11/20/Vissen-is-vanaf-vandaag-officieel-een-sport.dhtml>.

²¹ Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, pp. 11-12.

²² Idem, p. 17.

²³ Idem.

²⁴ Idem, pp. 139-140.

²⁵ Idem, pp. 140-141, 153, 307.

²⁶ Idem, p. 307.

²⁷ Idem, p. 65.

²⁸ Connie Verberne (directeur Kunst en Cultuur Gelderland), maakt tijdens een conferentie de treffende opmerking: "Bij sport heet alles sport, met breedte- en topsport. Laten we zo moedig zijn om alles kunst te noemen, dan hebben we ook geen discussie meer over Patricia Paay." Bron: Kunstfactor.nl, "Culturele loopbaan: wie doet wat? Verslag conferentie vrijdag 26 augustus," geraadpleegd op 15 juni 2016, http://www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/49210/2011/37/Verslag_Werkconferentie_Wie_doet_Wat_DEF.pdf.

verschilt de sportwereld van de cultuurwereld dat een dergelijk onderscheid tussen 'hoog' en 'laag' niet te vinden is?²⁹

Larry Shiner stelt in *The Invention of Art: A Cultural History* dat het ontstaan van onderscheid tussen 'lage' en 'hoge' kunst een resultaat is van drie factoren. De eerste factor benoemt het onderscheid tussen "the refined pleasure appropriate to the fine arts" of een 'esthetische waardering', en "the ordinary pleasures that we take in the useful or entertaining."³⁰ Schilderkunst en klassieke muziek worden in dit opzichte anders geclassificeerd dan graffiti en popmuziek. De tweede factor is de manier waarop het concept 'kunstenaar' zich heeft ontwikkeld en het een benaming is geworden voor makers van 'hoge' kunst. De derde factor richt zich op de institutionalisering van kunst en de 'esthetische waardering' die dat met zich meebrengt.³¹

De drie factoren die volgens Shiner ten grondslag liggen aan het onderscheid van 'hoog' en 'laag' binnen de kunsten, kunnen worden vergeleken met sport. Kijkend naar de eerste factor valt op dat esthetische waardering binnen sport zeker aanwezig is – zoals juryoordelen bij het turnen of bij 'fraaie treffers' of 'mooie acties' in een voetbalwedstrijd – maar dat dit samengaat met 'ordinair plezier' en de entertainende waarde van sport. "Anders dan bij kunst is het scheppen van schoonheidservaringen geen centraal doel van het voetballen. Men voetbalt of kijkt naar voetbal voor plezier en vermaak."³² De tweede factor is ook niet van toepassing op sport: in tegenstelling tot 'kunstenaar' en 'topkunstenaar' heeft het woord 'sporter' of 'topsporter' een neutrale klank, zonder dat er specifiek wordt gedacht aan bepaalde sporten. Zowel amateur- als professionele sportbeoefenaars zijn sporters, terwijl een dichtende of schilderende hobbyist zich minder snel kunstenaar zal noemen. De institutionalisering die naar voren komt in de derde factor is zowel op de sport- als cultuursector van toepassing. In sport komt dit onder andere tot uiting in "bonden, heldere kaders, spelregels, afspraken en meetbare prestaties".³³ De esthetische waardering van (Warhol's) Brillo boxes in 1964 was volgens Tainio afhankelijk van of ze in het museum of in de winkel lagen.³⁴

²⁹ De vergelijking die hier zal worden gemaakt tussen het onderscheid van 'hoge' en 'lage' kunst in de cultuurwereld en het ontbreken daarvan in de sport, zal trachten de essentie van het onderscheid te verwoorden. Voor een volledige beantwoording van deze vraag is echter aanvullend onderzoek nodig, waarin genoeg ruimte is voor het behandelen van de vele auteurs die zich met het onderscheid tussen 'hoog' en 'laag' hebben beziggehouden. Aanbevolen literatuur over dit onderwerp is Bourdieu's *La Distinction, Sociology of the Arts* van Victoria D. Alexander en *Boekman 65* over hoge en lage cultuur.

³⁰ Shiner, Larry, *The Invention of Art: A Cultural History*, Chicago/Londen: The University of Chicago Press, 2001, pp. 5-6.

³¹ Idem, pp. 5-6, 67-69.

³² Kunsttijdschrift Vlaanderen, "Esthetiek van het voetbal," gepubliceerd op 12 november 2015, <http://www.elinea.nl/artikel/esthetiek-van-het-voetbal>.

³³ Vogd, Kirsten, "Sport en cultuur verbinden? Begin bij plezier en houd het simpel!," gepubliceerd op 14 januari 2016, <http://www.lkca.nl/cultureel-kapitaal/opinie-johan-wakkie>.

³⁴ Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, pp. 269-270.

Het zou interessant zijn om te onderzoeken of de esthetische waardering ook verschilt tussen een sportieve actie tijdens een amateurwedstrijd en op de Olympische Spelen.

Er zijn duidelijke parallellen tussen sport en cultuur in de manier waarop sport wordt beleefd door toeschouwers en de institutionalisering. In de beleving van sport wordt echter geen onderscheid gemaakt tussen een plezierbeleving aan verfijnde esthetiek en 'ordinair' entertainment. Om die reden is er geen sprake van 'hoge' of 'lage' sport.³⁵ Wel zijn er sporten met een elitair imago, zoals polo, waarin klassenverschillen tot uiting komen.³⁶ De beleving van esthetiek in polo (zoals de poëtische omschrijving van "het aroma van leer, zweet en paarden"³⁷) gaat gepaard met de entertainmentwaarde ("polo heeft alles in zich: kracht, snelheid, spanning en risico"³⁸), waardoor een categorisering als 'hoge' sport lastig is. Bovendien "verandert ook de manier waarop de samenleving tegen de sociale status van bepaalde sporten aankijkt" door de toename van het aantal sporters, het gemiddelde inkomen en opleidingsniveau in Nederland.³⁹ "Iedereen kan tegenwoordig elke sport doen" en de klassenverschillen worden steeds kleiner.^{40 41}

Het behandelen van alle parallellen en overeenkomsten tussen sport en cultuur vereist een studie op zich, zoals Matti Tainio heeft gedaan in *Parallel Worlds*. In mijn onderzoek staan niet de overeenkomsten maar de verbinding centraal, maar enkele voorbeelden worden hier gegeven om een beeld te geven van de gelijkenissen en verschillen. Een voorbeeld van een veelgenoemde gelijkenis is dat ze beide worden ingezet "om maatschappelijke vraagstukken te lijf te gaan."⁴²

³⁵ Sport wordt "in alle huiskamers" gevolgd en "doet niet meer onder voor voor welke uiting van traditionele hoge cultuur dan ook," aldus Ruud Stokvis op NRC.nl. Bron: Stokvis, Ruud, "De topsport triomfeert in alle huiskamers," gepubliceerd op 22 juni 1996, <http://www.nrc.nl/handelsblad/1996/06/22/de-topsporttriumfeert-in-alle-huiskamers-7314671>.

³⁶ NRC.nl, "Alleen zeezeilen is nog elitair, of polo," gepubliceerd op 7 oktober 2010, <http://www.nrc.nl/next/2010/10/07/alleen-zeezeilen-is-nog-elitair-of-polo-11952105>.

³⁷ NRC.nl, "Polo is niet elitair, alleen een beetje duur," gepubliceerd op 16 september 1993, <http://www.nrc.nl/handelsblad/1993/09/16/polo-is-niet-elitair-polo-is-een-beetje-duur-7196116>.

³⁸ Metro XL, "Paarden en polo in het bos," gepubliceerd op 26 september 2011, <http://www.metronieuws.nl/sport/2011/09/paarden-en-polo-in-het-bos>.

³⁹ NRC.nl, "Alleen zeezeilen is nog elitair, of polo," gepubliceerd op 7 oktober 2010, <http://www.nrc.nl/next/2010/10/07/alleen-zeezeilen-is-nog-elitair-of-polo-11952105>.

⁴⁰ Idem.

⁴¹ Pierre Bourdieu, grondlegger van de distinctietheorie, gaat ervan uit dat de kwaliteit van een cultuuruiting bepalend is voor welke klasse aan deze cultuuruiting participeert, want "kwaliteit is klasse." Hogere klassen hebben vooral een waardering voor hoge cultuur en lagere klassen voor populaire cultuur. Een toepassing van de distinctietheorie van Bourdieu op de sportwereld zou kunnen aantonen in hoeverre deze klassenverschillen binnen de sport al zijn afgenomen en in hoeverre deze verschillen in sommige sporten nog merkbaar zijn. Vervolgonderzoek zou dit kunnen uitwijzen. Bron: Laermans, Rudi, "De noodzakelijke illusies van de kunst," in *Het oeuvre van Pierre Bourdieu*, Jacques Tacq (red.), Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2003, p. 114.

⁴² NOC*NSF, "Vier op de vijf Nederlanders wil sport- en culturaanbod op één locatie," gepubliceerd op vrijdag 3 juli 2015, <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=20535>.

Zowel sport als cultuur stimuleren de persoonlijke ontwikkeling,⁴³ en zij lijken beide een positief effect te hebben op de gezondheid, het doen van vrijwilligers werk en het geven aan goede doelen.⁴⁴ Zowel sport als cultuur worden meer gebezigd door jongeren en hogeropgeleiden dan door ouders en lageropgeleiden.⁴⁵ Ook is er een positieve samenhang tussen sport- en cultuurbeoefening: sporters doen vaker aan cultuur dan niet-sporters.⁴⁶ Bovendien worden beide gebezigd in de vrijetijd en staat het beleven van plezier vaak centraal.⁴⁷

Naast de verschillende aard van de activiteit (het fysieke en de competitiviteit in sport versus het esthetische en de creativiteit in cultuur) zijn er ook meerdere verschillen op te noemen tussen beide domeinen. Zo wordt in de cultuursector meer met professionals gewerkt dan in de sportsector,⁴⁸ maar de sportsector lijkt veel beter georganiseerd dan de cultuursector.⁴⁹ De cultuursector is meer een 'denksector', waar sport sneller overgaat tot actie.⁵⁰ Meer vrouwen dan mannen doen aan cultuurbeoefening, terwijl deze aantallen in de sport gelijk liggen. Echter, mannen bezoeken dan weer vaker een sportactiviteit dan vrouwen.⁵¹

De verschillen en overeenkomsten tussen sport en cultuur spelen in het debat over de verbinding een grote rol. Sanne Helbers van Sportief Besteed⁵² zegt hierover: "Er wordt over en weer gezocht naar overeenkomsten en gezamenlijke legitimiteit enerzijds en naar verschillen die overbrugd moeten worden anderzijds. Zoveel dat er haast een heuse wedstrijd lijkt ontketend tussen beide sectoren om

⁴³ NOC*NSF, "Vier op de vijf Nederlanders wil sport- en culturaanbod op één locatie," gepubliceerd op vrijdag 3 juli 2015, <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=20535>.

⁴⁴ Fujiwara, Daniel et al., *Quantifying the Social Impacts of Culture and Sport*, Londen: Department for Culture, Media & Sport, 2014, p. 9.

⁴⁵ Tiessen-Raaphorst, Annet, Andries van den Broek en Remko van den Dool, *Vrijetijdsomnibus 2012*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2013, p. 2.

⁴⁶ Deekman, Amalia, *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers*, Utrecht: LKCA, 2014, pp. 12-13.

⁴⁷ NOC*NSF, "Vier op de vijf Nederlanders wil sport- en culturaanbod op één locatie," gepubliceerd op vrijdag 3 juli 2015, <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=20535>.

⁴⁸ Scholten, Sanne, "De gezamenlijke missie van sport en cultuur," gepubliceerd op 17 mei 2016, <http://www.sportknowhow.nl/nieuws-en-achtergronden/open-podium/item/103410/de-gezamenlijkemissie-van-sport-en-cultuur>.

⁴⁹ Vogd, Kirsten, "Sport en cultuur verbinden? Begin bij plezier en houd het simpel," gepubliceerd op 14 januari 2016, <http://www.lkca.nl/cultureel-kapitaal/opinie-johan-wakkie>.

⁵⁰ Ter Haar, Marian, "Cultuur en Sport samen op weg naar Leeuwarden Culturele Hoofdstad in 2018," gepubliceerd op 4 april 2016, <https://www.allesoversport.nl/artikel/cultuur-en-sport-samen-op-weg-naarleeuwarden-culturele-hoofdstad-in-2018/>.

⁵¹ Tiessen-Raaphorst, Annet, Andries van den Broek en Remko van den Dool, *Vrijetijdsomnibus 2012*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2013, p. 2.

⁵² Sportief Besteed is een instelling die zich in de omgeving van Zuid-Holland inzet om door middel van sport en cultuur partijen samen te brengen om maatschappelijke betrokkenheid te bevorderen. Zie: Sportief Besteed, "Over ons," geraadpleegd op 12 juni 2016, <http://sportiefbesteed.nl/over-ons/>.

zoveel mogelijk verschillen dan wel overeenkomsten tussen de twee op te sporen en te benoemen.”⁵³

Deze ‘wedstrijd’ tussen de sectoren sport en cultuur, welke Helbers in haar betoog noemt, is volgens haar onder andere terug te vinden in de publicatie van de Vrijtijdsomnibus 2012 van het SCP, waarin statistieken over sportbezoekers en -beoefenaars worden vergeleken met cultuurbezoekers en -beoefenaars.⁵⁴ Ook Mariëlle Hendriks, de directeur van de Boekmanstichting, onderstreept met de uitspraak “De culturele sector heeft de sport eruit gesprint!” de competitiviteit tussen beide sectoren. Hendriks doet deze uitspraak naar aanleiding van het erevoorzitterschap van het muziekonderwijs van koningin Máxima.⁵⁵

Cross-overs en verbindingen tussen sport en cultuur

Wanneer sport en cultuur samenkomen in één activiteit, kan er worden gesproken van een crossover tussen sport en cultuur. Letterlijk betekent cross-over ‘dwarsverbinding’ of ‘oversteekplaats’. Zij leggen een verbinding tussen meerdere sectoren. Cross-overs bestaan in een grote variëteit: evenementen waarin sport en cultuur samenkomen, samenwerkingsverbanden tussen sport- en cultuurorganisaties, het toevoegen van sportieve activiteiten aan cultuuruitingen of het toevoegen van cultuur aan sport. Een uiteenzetting van alle mogelijke vormen van cross-overs is een onmogelijke taak, maar enkele exemplarische voorbeelden komen hier aan de orde om een goed beeld te geven van de verbindingen die de Nederlandse sport- en cultuursector in de praktijk met elkaar aangaan.

Een voorbeeld van een grootschalig evenement waar veel cross-overs tussen sport en cultuur hebben plaatsgevonden is de Grand Départ van de Tour de France in Utrecht in 2015.⁵⁶ Tijdens de honderd dagen voorafgaand aan de Grand Départ zijn veel culturele activiteiten georganiseerd die een link leggen tussen cultuur en het wielrennen. Voorbeelden hiervan zijn een fietsend orkest,⁵⁷ exposities over wielrennen en Tour-gerelateerde activiteiten in onder andere het Spoorwegmuseum,

⁵³ Helbers, Sanne, “Sport en cultuur: verbinden door bewust geen verbinding te zoeken,” geraadpleegd op 10 mei 2016, <http://sportiefbested.nl/wp-content/uploads/sites/2/2015/09/20151221-Artikel-Sport-en-Cultuurverbinden-door-bewust-geen-verbinding-te-zoeken.pdf>.

⁵⁴ Tiessen-Raaphorst, Annet, Andries van den Broek en Remko van den Dool, *Vrijtijdsomnibus 2012*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2013.

⁵⁵ Boekmanstichting, “Verslag symposium: Kaalslag of Cultuuromslag?,” gepubliceerd op 8 juli 2015, <http://boekman.boekman.devel.lemoncake.nl/blog/verslag-symposium-kaalslag-cultuuromslag>.

⁵⁶ Een dergelijk evenement kan een ‘cultureel sportevenement’ worden genoemd. Zie: Eindhoven, Maryse, *Het culturele sportevenement*, scriptie Event management, 2015, http://www.lkca.nl/~media/kennisbank/publicaties/2015/ak_2015_het_culturele_sportevenement.pdf.

⁵⁷ DUIC, “Nog 100 dagen tot de Tour: de verschillende activiteiten voor morgen op een rijtje,” gepubliceerd op 25 maart 2015, <https://www.duic.nl/uitgaan/nog-100-dagen-tot-de-tour-de-verschillende-activiteiten-voormorgen-op-een-rijtje/>.

Aboriginal Art Museum en Museum Speelklok.⁵⁸

Een belangrijke reden voor de gemeente Utrecht om de Grand Départ te organiseren waren de PR-mogelijkheden die het evenement de stad zou bieden. De organisatie wilde “zowel de toeristische *legacy* als internationale profilering van de stad onder de aandacht brengen.”⁵⁹ Volgens Martijn van Hulsteijn, directeur van Le Tour Utrecht, was de culturele sector in eerste instantie sceptisch over de organisatie van een groot sportevenement. Later zagen zij de kracht en de kansen in: niet alleen sportieve of economische doelen stonden centraal, maar ook culturele doelen, nieuwe samenwerkingen en “de cross-overs die zo interessant voor een stad zijn.”⁶⁰

De gemeente Utrecht streefde met de samenwerkingen en kruisbestuivingen tussen sport en cultuur rondom de Grand Départ ook een *legacy* op lange termijn na. Deze “blijvende kruisbestuiving tussen sportverenigingen, culturele en onderwijsinstellingen” is volgens het evaluatierapport van de *legacy* van de Grand Départ geslaagd: er is sprake van blijvende samenwerking en netwerkvorming tussen onder andere cultuur- en sportinstellingen.⁶¹ De samenwerkingen tussen de Utrechtse organisaties zijn bovendien “één van de redenen dat Le Grand Départ een groot succes is geworden.”⁶²

Een tweede voorbeeld van een cross-over tussen sport en cultuur is het Flexveld. Het Flexveld is ontwikkeld door het kunstenaarscollectief Lokatief en is door het ministerie van OCW aangewezen als een ‘goed voorbeeld’ van de verbinding van sport en cultuur. Qua uiterlijk is het Flexveld vergelijkbaar met een normaal speelveldje voor kinderen om op te spelen in een wijk. De lijnen en vormen op het speelveld zijn echter onconventioneel en nodigt “buurtbewoners en passanten uit een eigen spel te verzinnen.”⁶³ De vormgeving van het Flexveld “zorgt voor vervreemding en trekt daardoor de aandacht van de toeschouwer.”⁶⁴ Door te spelen met kleuren en vormen hebben de makers een kunstwerk gecreëerd dat gebruikt wordt als sportveld. Het kunstenaarscollectief stelt dat

⁵⁸ DUIC, “Utrecht presenteert programma 100 dagen feest Tour de France,” gepubliceerd op 3 december 2014, <https://www.duic.nl/cultuur/utrecht-presenteert-programma-100-dagen-feest-tour-de-france/>.

⁵⁹ Total Identity, “Het begon als particulier initiatief. Interview met M. van Hulsteijn, directeur Le Tour Utrecht,” geraadpleegd op 8 juni 2016, <https://totalidentity.nl/nieuws/het-begon-als-particulier-initiatief>.

⁶⁰ Idem.

⁶¹ Bottenburg, Maarten van et al., *Evaluatie Le Grand Départ Utrecht 2015*, Universiteit Utrecht: Utrecht, 2015, pp. 20-22.

⁶² Idem, p. 54.

⁶³ Ministerie van OCW, “Cultuur en sport,” geraadpleegd op 6 juni 2016, <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/inhoud/cultuurverbint/cultuur-en-sport>.

⁶⁴ Idem.

hun werk zich afspeelt op “het raakvlak van kunst en sport.”⁶⁵ Het Flexveld brengt op die manier kunst én beweging in een wijk.⁶⁶

In het subsidieprogramma ‘The Art of Impact’ van het ministerie van OCW vinden we een derde voorbeeld van een cross-over en verbinding tussen sport en cultuur. In opdracht van minister Jet Bussemaker richt The Art of Impact zich op projecten “met duidelijke impact op een maatschappelijk thema of vraagstuk.”⁶⁷ Het programma stimuleert de verbinding van de cultuursector met andere sectoren, waaronder sport.⁶⁸ Het uitgangspunt is dat sport en cultuur elkaar kunnen versterken in hun maatschappelijke waarde door een samenwerking aan te gaan.⁶⁹

Het project ‘GeRAAKt’ is een dergelijk project tussen een cultuurinstelling (Holland Dance) en een sportinstelling (voetbalclub ADO Den Haag). Samen creëren ze een breed programma van voetbal en dans dat zowel theorie als praktijk aanbiedt. Het centrale doel is “om een brede groep kinderen in beweging te krijgen én te houden” en ze bewust te laten worden van het belang van lichaamsbeweging.⁷⁰ Al eerder ging ADO Den Haag de verbinding aan met dans. In de NTR-serie ‘Voetballers dansen niet!’ worden voetballers uit de jeugdopleiding van ADO Den Haag gevolgd die in aanraking komen met dansers van het Koninklijk Conservatorium in Den Haag.⁷¹ Op initiatief van hoofd jeugdopleiding Rob Meppelink wordt in samenwerking met choreograaf Thom Stuart van De Dutch Don’t Dance Division gezocht naar waar voetbal en dans elkaar kunnen versterken. De technische verbetering van de sporters staat voor Meppelink centraal in de verbinding: “Wat doen die dansers nou en wat doen wij nou? En wat kunnen zij aan ons geven en wij aan hen om elkaar beter te maken?”⁷² Ook het samen bijdragen aan de verbetering in achterstandswijken speelt een rol in de samenwerking.⁷³

Naast de genoemde evenementen, initiatieven en projecten waarin enkele mogelijkheden van een verbinding tussen sport en cultuur naar voren komen, zijn er ook activiteiten te benoemen die op zichzelf al kunnen worden beschouwd als cross-over tussen sport en cultuur. Denk bijvoorbeeld aan

⁶⁵ Lokatief.nl, “Lokatief,” geraadpleegd op 6 juni 2016, <http://www.lokatief.nl/>.

⁶⁶ Ministerie van OCW, “Cultuur en sport,” geraadpleegd op 6 juni 2016, <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/inhoud/cultuurverbindt/cultuur-en-sport>.

⁶⁷ The Art of Impact, “Over The Art of Impact,” geraadpleegd op 13 juni 2016, <http://theartofimpact.nl/overthe-art-of-impact/>.

⁶⁸ Sport & bewegen in de buurt, “The Art of Impact,” gepubliceerd op 3 april 2015, <https://www.sportindebuurt.nl/seb-inspiratie/the-art-of-impact>.

⁶⁹ NOC*NSF, “Kans voor projecten sport en cultuur,” gepubliceerd op 2 april 2015, <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=19465>.

⁷⁰ The Art of Impact, “Geraakt!,” geraadpleegd op 15 juni 2016, <http://theartofimpact.nl/projecten/geraakt/>.

⁷¹ NTR, “Voetballers dansen niet!,” Vijfdelige televisieserie, uitgezonden van 27 januari t/m 24 februari 2016.

⁷² NTR, “Voetballers dansen niet!,” Aflevering 3, uitgezonden op 10 februari 2016.

⁷³ Idem.

urban sports zoals skateboarden, breakdance en freerunning. Urban sports kunnen worden geclassificeerd onder de brede noemer van 'urban culture', waartoe onder andere ook DJ-ing, graffiti, capoeira en het pimpen van schoenen behoren. In de gemeente Eindhoven worden urban sports en urban culture vanuit de gemeente ondersteund. Urban culture is binnen het programmaonderdeel Cultuur Totaal zelfs aangewezen als speerpunt naast enkele andere kunstdisciplines.⁷⁴ De urban sports zijn verkozen tot één van de vijf kernsporten in de gemeente. Meerdere urban culture-organisaties zijn in Eindhoven een samenwerking aangegaan, wat uiteindelijk moet leiden tot een "cultuur- en topsportcentrum voor urban culture."⁷⁵

Sportificatie en artificatie

Bij een verbinding tussen sport en cultuur kan vernieuwing ontstaan. Cross-overs kunnen beide domeinen samenbrengen in één project of samenwerking, zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven. Soms is de cross-over echter meer gericht op één domein, dat wordt beïnvloedt door het andere. Sport kan bijvoorbeeld artistieke elementen aannemen. Dit proces kan 'artificatie' worden genoemd.⁷⁶ Wanneer kunst of cultuur sportieve eigenschappen aanneemt, kan dit 'sportificatie' worden genoemd.⁷⁷

Sportificatie kan als begrip worden toegepast op de politiek, op de samenleving en ook op de kunsten.⁷⁸ Zo wordt in het artikel "Physical Practices and Sportification: Between Institutionalisation and Standardisation" gekeken naar de sportificatie van het breakdancen en martial arts door het aannemen van sportieve elementen, bijvoorbeeld competitie. De sportificatie gaat in deze disciplines niet zo ver dat de cultuuruitingen een sport worden, omdat de eigen identiteit van de disciplines dit in de weg staat.⁷⁹ Dat is wel gebeurd in de disciplines snowboarden, surfen en trampolinespringen, zogenaamde 'post-sports': fysieke activiteiten waarbij het competitie-element pas later is toegevoegd. "Many of these post-sport practices have been adopted into the category of sport."^{80 81}

⁷⁴ Gemeente Eindhoven, "Urban Culture & Urban Sports," geraadpleegd op 12 juni 2016, http://eindhoven.notudoc.nl/cgi-bin/showdoc.cgi?action=view/id=235624/type=pdf/CP4.7.06_Urban_Culture___Urban_Sports.pdf.

⁷⁵ Eindhoven-Actueel.nl, "Urban sports verkozen tot kernsport in Eindhoven," gepubliceerd op 14 september 2015, <http://www.eindhoven-actueel.nl/urban-sport-verkozen-tot-kernsport-in-eindhoven/>.

⁷⁶ Tainio, Matti, "Artification of Sport: The Case of Distance Running," gepubliceerd op 5 april 2012, <http://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=641>. Oorspronkelijk gepubliceerd in *Contemporary Aesthetics* 4 (2012).

⁷⁷ Collinet, Cécile et al., "Physical Practices and Sportification: Between Institutionalisation and Standardisation. The Example of Three Activities in France," in *The International Journal of the History of Sport* 30:9 (2013), pp. 989-990.

⁷⁸ NRC.nl, "Het gaat niet om het beleid, maar om het scoren," gepubliceerd op 9 april 2016, <http://www.nrc.nl/handelsblad/2016/04/09/het-gaat-niet-om-het-beleid-maar-om-het-scoren-1605656>.

⁷⁹ Collinet, Cécile et al., "Physical Practices and Sportification: Between Institutionalisation and Standardisation. The Example of Three Activities in France," in *The International Journal of the History of Sport* 30:9 (2013), pp. 989-1007.

⁸⁰ Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, p. 197.

Ook kan er worden gesproken van een sportificatie van de manier waarop het publiek cultuuruitingen benadert: “Dat je naar een klassiek concert gaat en dat je na afloop punten geeft, en dat aan het eind van het seizoen één orkest kampioen wordt, dat vinden wij inmiddels heel normaal.”⁸²

De sportificatie van de kunsten heeft ook een belangrijke rol gespeeld bij de moderne Olympische Spelen, waar tot aan 1948 medailles te verdienen waren in de categorieën architectuur, schilderen, muziek, beeldhouwen en literatuur.⁸³ De combinatie van ‘spierkracht en geest’ was een streven van Pierre de Coubertin, de aartsvader van de Spelen. De kunstcompetities op de Spelen zijn afgeschaft, onder andere omdat de wens van De Coubertin om door middel van klassieke kunst de Olympische gedachte een impuls te geven niet overeen kwam met de wens van de avant-garde kunstenaars om zich juist van de klassieke kunsten af te zetten.⁸⁴

Artificatie wordt door Mattia Tainio als volgt beschreven: “The novel concept of artification refers to situations and processes where something traditionally not regarded as art is seen containing some features of art or the artistic.”⁸⁵ Er is sprake van een artificatie van sport wanneer artistieke of creatieve elementen aan sport worden toegevoegd, zoals bij het rennen: “The artification of running (...) is realized in new attitudes towards the aspects of running practice, such as deriving the major enjoyment of running through features not connected to sporting success, like fun or variety, or generally having a light-hearted, playful attitude towards physical activity.”⁸⁶ Een artificatie van het rennen kan bijvoorbeeld leiden tot parkour.⁸⁷ Mooie ‘esthetische’ acties in het voetbal kunnen ook gezien worden als een vorm van artificatie van sport.⁸⁸

⁸¹ (Snow)boarden kan zowel tot sport worden gerekend als tot een cultuuruiting of spelvorm: “Sometimes the relationship to sport varies depending on the context: for instance, snowboarding in the Olympic Games and the World Championship Games is definitely a sport, but the same tricks performed on concrete structures in suburban Helsinki steps outside the modern conception of sport.” Bron: Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, p. 275.

⁸² NRC.nl, “Het gaat niet om het beleid, maar om het scoren,” gepubliceerd op 9 april 2016, <http://www.nrc.nl/handelsblad/2016/04/09/het-gaat-niet-om-het-beleid-maar-om-het-scoren-1605656>.

⁸³ Blitz, Matt, “When art was an Olympic sport,” gepubliceerd op 22 december 2014, <http://www.todayifoundout.com/index.php/2014/12/art-olympic-sport/>.

⁸⁴ Lok, Martin, “De Muzen op het schavot – Adri Altink,” gepubliceerd op 31 oktober 2014, <http://www.literairnederland.nl/de-muzen-op-het-schavot-adri-altink/>.

⁸⁵ Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, p. 205.

⁸⁶ Tainio, Matti, “Artification of Sport: The Case of Distance Running,” gepubliceerd op 5 april 2012, <http://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=641>.

⁸⁷ Parkour is een fysieke activiteit, “the objective is to travel from spot A to spot B in a straight line, while negotiating incoming obstacles using special techniques and trying to keep the movement as fluent as possible throughout the course.” In parkour wordt een esthetische ervaring gecombineerd met fysieke activiteit. Bron: Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, pp. 188, 209.

⁸⁸ Kunsttijdschrift Vlaanderen, “Esthetiek van het voetbal,” gepubliceerd op 12 november 2015, <http://www.elinea.nl/artikel/esthetiek-van-het-voetbal>.

Naast sportificatie en artificatie kan de verbinding tussen sport en cultuur ook simpelweg gelegd worden door te kijken naar hoe sport voorkomt in kunstuitingen. Sport kan volgens Tainio als object van kunst worden gekozen om kritiek te leveren of om gelijkenissen te laten zien, maar vaak is de connectie alleen te vinden in het onderwerp.⁸⁹ Interessante voorbeelden zijn het verhaal van “De kunst van het lopen” van Abdelkader Benali,⁹⁰ de door boksen geïnspireerde kunstuitingen die naar aanleiding van het overlijden van Muhammad Ali werden uitgelicht in *De Volkskrant*,⁹¹ de sportmonologen van de NOS waarin oud-sporters hun verhaal vertellen in het theater⁹² en ‘Schijnbewegingen’, een documentaire uit 1988 over de overeenkomsten tussen voetbal en dans.⁹³ De website *Artlovesport.com* (“especially for sportart lovers”) van de Nederlander Martijn Pool, is eveneens een goed voorbeeld van hoe de verbinding tussen sport en cultuur tot stand kan komen in kunst.⁹⁴ Op de site worden regelmatige kunstwerken en muziek getoond waarin sport het onderwerp is.⁹⁵

⁸⁹ Tainio, Matti, *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*, Helsinki: Aalto Arts Books, 2015, p. 253.

⁹⁰ Benali, Abdelkader, “De kunst van het lopen,” geraadpleegd op 27 mei 2016, <http://www.lkca.nl/agenda/bijeenkomsten-lkca/~media/b24d8167abf94a5ba41193d1e3b7723a.ashx>.

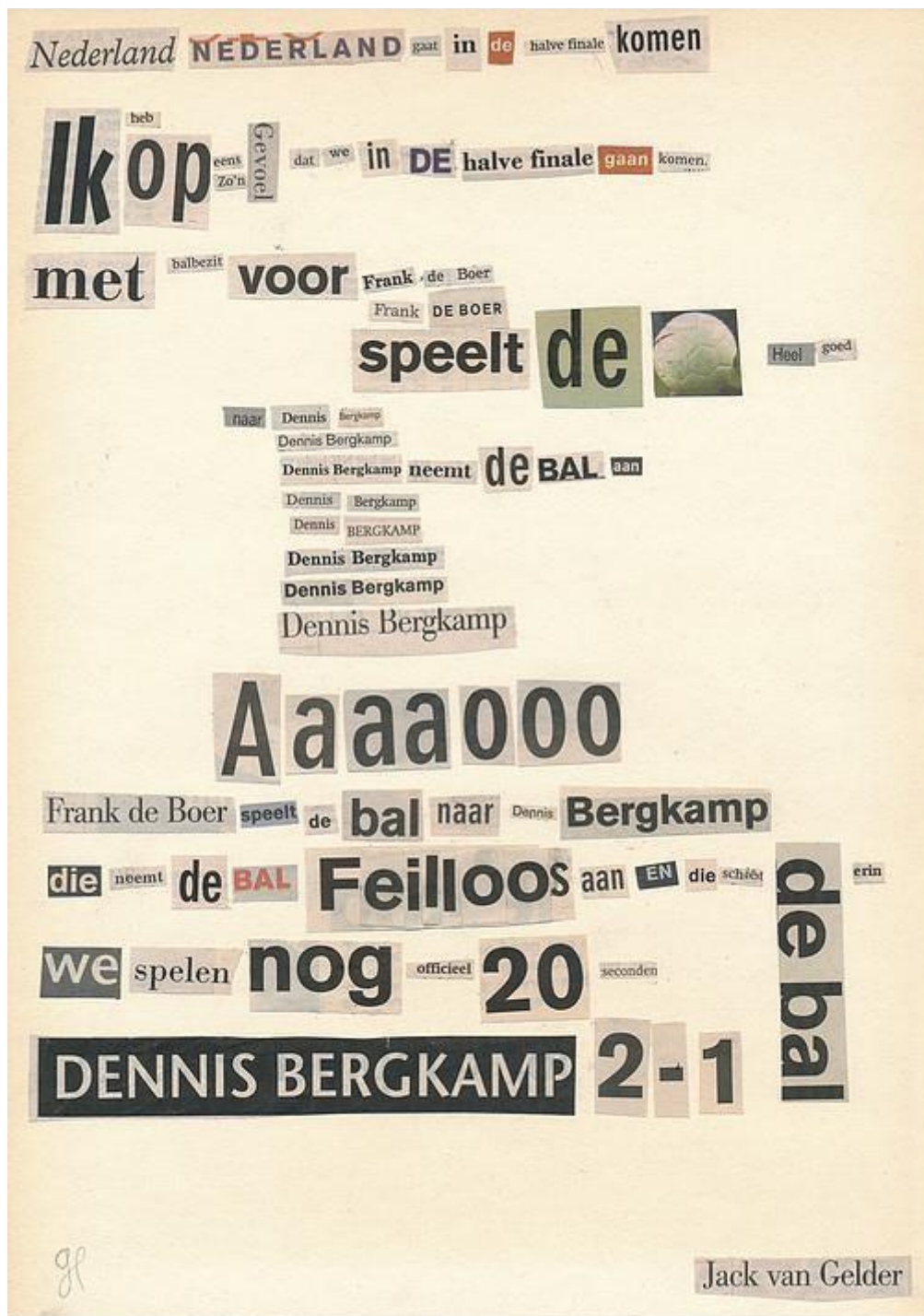
⁹¹ Moorman, Mark, “De nobele kunst van de bokser,” in *De Volkskrant*, 6 juni 2015, p. 13.

⁹² NOS, “Oud-sporters voor even in het theater,” gepubliceerd op 6 mei 2015, <http://nos.nl/artikel/2034175oud-sporters-voor-even-in-het-theater.html>.

⁹³ Will Bakker, “Schijnbewegingen, leader NOS 1988,” YouTube video, gepubliceerd op 16 januari 2009, <https://www.youtube.com/watch?v=zVeotqIv0oE>.

⁹⁴ Zie: <http://www.artlovesport.com/>.

⁹⁵ *Artlovesport.com*, “Blog,” geraadpleegd op 12 juni 2016, <http://www.artlovesport.com/#!blog/c1inh>.

© Gerrit P. - 'Kippenvol'

Kunst gebaseerd op sport(commentaar). Een werk van Martijn Pool, de man achter www.artlovessport.com.

Politieke en maatschappelijke ontwikkeling van de verbinding tussen sport en cultuur

Waar vinden het politieke en maatschappelijke debat hun oorsprong en hoe heeft dit zich ontwikkeld?

Politieke ontwikkelingen

Onder leiding van Jet Bussemaker, sinds 2012 minister van OCW, wordt er extra aandacht besteed aan de maatschappelijke waarde van cultuur en de legitimatie van cultuurbeleid. Zo blijkt in juni 2013 uit de visiebrief "Cultuur beweegt: de betekenis van cultuur in een veranderende samenleving" dat de minister een aanjager is van een 'maatschappelijke dialoog' waarin de samenwerking van cultuur met verschillende sectoren wordt gestimuleerd, evenals het onderzoek naar de effecten van deze samenwerkingen.⁹⁶ De sectoren die in deze brief worden genoemd zijn zorg, natuur en onderwijs. Sport ontbreekt in dit lijstje nog als sector waarmee verbinding kan worden gezocht.

Daar komt in juli 2014 verandering in. In haar beleidsbrief aan de Tweede Kamer over de nieuwe visie op het cultuurbeleid, presenteert Bussemaker als belangrijk uitgangspunt van het cultuurbeleid het zoeken van verbinding met andere domeinen. In de brief "Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid" geeft ze aan de verbindingen van cultuur met de domeinen welzijn, zorg, onderwijs en sport te willen bevorderen. Dit zijn volgens de brief "domeinen die de maatschappelijk betekenis van cultuur goed zichtbaar maken."⁹⁷ Bussemaker geeft in haar brief verschillende terreinen aan waarin een samenwerking of verbinding tussen sport en cultuur voordelen kan bieden. Zo zouden de domeinen sport en cultuur qua organisatiestructuur veel van elkaar kunnen leren, zoals het verbinden van breedte- met topsport. Samenwerking zou ook geschikt zijn voor het 'maatschappelijk verantwoord ondernemen' van sport- en cultuurverenigingen, waarbij belang wordt gehecht aan de maatschappelijke context van de kernactiviteit. Ook kunnen het cultuuraanbod en sport elkaar ondersteunen als het gaat om grootschalige (sport)evenementen.⁹⁸

Het ministerie van OCW stelt een jaarlijkse bijdrage van €1,7 miljoen beschikbaar gedurende een periode van 4 jaar, voor "de ondersteuning van (voorbeeld-)projecten die zich richten op de verbinding tussen de cultuursector en sectoren als welzijn, zorg en sport."⁹⁹ Dit geld wordt beschikbaar gesteld aan de zes cultuurfondsen: Fonds Podiumkunsten, Fonds voor Cultuurparticipatie, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Nederlands Filmfonds, Nederlands

⁹⁶ Ministerie van OCW, "Cultuur beweegt: de betekenis van cultuur in een veranderende samenleving," Brief aan de Tweede Kamer, 10 juni 2013, p. 15.

⁹⁷ Ministerie van OCW, "Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid," Brief aan de Tweede Kamer, 8 juli 2014, pp. 1-2.

⁹⁸ Idem, pp. 4-5.

⁹⁹ Idem, p. 3.

Letterenfonds en het Mondriaanfonds.¹⁰⁰ De projecten zullen door de fondsen goed worden gevolgd om de meerwaarde van de samenwerking en verbinding tussen de sectoren te kunnen beoordelen.¹⁰¹

Ook in de subsidieperiode 2017-2020 gaat het ministerie van OCW zich richten op mogelijkheden “om binnen de bestaande kaders instellingen te prikkelen en aan te moedigen om elkaar op te zoeken en nieuwe coalities aan te gaan.”¹⁰² De samenwerking tussen cultuur en andere domeinen is één van de drie centrale uitgangspunten van het landelijke cultuurbeleid voor de periode 2017-2020. Onder het mom van ‘samenwerking als tweede natuur’ zullen culturele instellingen worden aangemoedigd om verbindingen aan te gaan met partijen buiten de cultuursector.¹⁰³

Maatschappelijke ontwikkelingen

Het maatschappelijke debat over de verbinding tussen sport en cultuur kreeg een impuls door enkele congressen over het onderwerp en het ontstaan van de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur. Het Landelijk Kenniscentrum van Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) heeft als initiatiefnemer de eerste contacten gelegd tussen de cultuur- en sportinstellingen die uiteindelijk hebben geleid tot de congressen en de stuurgroep. Claudia Marinelli van het LKCA zegt hierover: “We waren op zoek naar maatschappelijke terreinen om ons mee te verbinden. We begonnen met ouderen en kwamen vandaar op zorg en welzijn. Daarna zagen we dat de verbinding met sport en bewegen weleens heel kansrijk zou kunnen zijn.”¹⁰⁴

Begin 2014 heeft het LKCA contact gelegd met het Kenniscentrum Sport¹⁰⁵ en het NOC*NSF, vanuit de drijfveer om op zoek te gaan naar kansen om een verbinding te leggen tussen cultuur en andere maatschappelijke velden. Vanuit dit contact werd op 11 april 2014 een eerste verkennende bijeenkomst georganiseerd met als thema ‘Sport en cultuur: samen scoren!’. Tijdens deze expertmeeting stond vooral de uitwisseling van ervaringen op het gebied van samenwerking tussen sport en cultuur in de praktijk centraal.¹⁰⁶ Het tweede verkennende congres vond plaats tijdens het

¹⁰⁰ Ministerie van OCW, “Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid,” Brief aan de Tweede Kamer, 8 juli 2014, p. 3.

¹⁰¹ Idem.

¹⁰² Idem.

¹⁰³ Ministerie van OCW, “Ruimte voor cultuur. Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020,” Beleidsnota, 8 juni 2015, p. 9.

¹⁰⁴ NISB, “Op zoek naar kansrijke lokale verbindingen. Sport en cultuur: samen scoren!”, gepubliceerd op 13 januari 2014, <https://www.kennisbankportenbewegen.nl/?file=3835&m=1422883401&action=file.download>.

¹⁰⁵ Vóór 1 januari 2016 heette het Kenniscentrum Sport het Nederlands Instituut voor Sport en Beweging (NISB).

¹⁰⁶ LKCA, “Kick off Samen scoren,” geraadpleegd op 8 april 2016, <http://www.lkca.nl/agenda/overzicht%20agenda/kick-off-samen-scoren>.

WK Hockey in Den Haag, waar beleidsmakers en bestuurders samen het onderwerp verkenden.¹⁰⁷ Tijdens het derde congres in oktober 2014 is vanuit beleid, praktijk en onderzoek de samenwerking tussen sport en cultuur verkend. Op deze bijeenkomst is ook het 'Nationaal actieplan sport en cultuur' gepresenteerd, waarin wordt vastgesteld dat vertegenwoordigers van het LKCA, Kenniscentrum Sport, FCP, Jeugdcultuurfonds, Jeugdsportfonds, NOC*NSF, Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) zich verenigen in de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur. Ook staan hierin de uitgangspunten van de stuurgroep beschreven: de uitwisseling van informatie en kennis, het gezamenlijk optrekken bij deelthema's en het stimuleren van integraal beleid.¹⁰⁸ Het nationaal actieplan is opgesteld door de werkgroep Sport & Cultuur, het uitvoerende orgaan van de stuurgroep, die bestaat uit medewerkers van het LKCA en het Kenniscentrum Sport.¹⁰⁹

De landelijke stuurgroep Sport & Cultuur komt drie á vier keer per jaar samen om vervolgstappen omtrent de verbinding en samenwerking te bespreken.¹¹⁰ Begin 2016 is in vier Nederlandse gemeenten gestart met pilotprojecten waarin de verbinding van sport en cultuur op gemeentelijk niveau centraal staat. Richard Jacobs is vanuit het NOC*NSF de projectcoördinator van deze pilotprojecten. Deze projecten zijn muzieklessen voorafgaande aan de hockeytraining (Leiden), het op de kaart zetten van de wijk en het versterken van netwerken door de samenwerking van sport en cultuur met scholen (Nederweert), het opzetten van een wijkcultuurvereniging naar voorbeeld van een wijk sportvereniging (Schiedam) en het faciliteren van urban culture-aanbod op een sportaccommodatie (Eindhoven).^{111 112} Een financiële bijdrage voor deze verbinding tussen sport en cultuur is afkomstig van het Olympic Solidarity fonds van het IOC (International Olympic Committee) en wordt gematcht door het FCP.¹¹³ Deze projecten worden geëvalueerd en de succesfactoren worden gedeeld onder sport- en cultuurinstellingen en gemeenten.¹¹⁴

¹⁰⁷ LKCA, "Nationaal actieplan sport en cultuur," geraadpleegd op 7 april 2016, <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-en-cultuur/over>.

¹⁰⁸ LKCA, "Nationaal actieplan sport en cultuur," geraadpleegd op 7 april 2016, <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-en-cultuur/over>.

¹⁰⁹ Interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

¹¹⁰ Idem.

¹¹¹ LKCA, "Proefprojecten Sport en cultuur van start," gepubliceerd op 4 maart 2016, <http://www.lkca.nl/nieuws/nieuwsoverzicht/proefprojecten-sport-en-cultuur>.

¹¹² Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

¹¹³ Interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

¹¹⁴ LKCA, "Proefprojecten Sport en cultuur van start," gepubliceerd op 4 maart 2016, <http://www.lkca.nl/nieuws/nieuwsoverzicht/proefprojecten-sport-en-cultuur>.

Onderwijs, sport en cultuur

De inbedding van sport en cultuur in het onderwijs gaat ver terug. Sinds halverwege de negentiende eeuw werden gymnastieklessen geïntroduceerd op de Nederlandse scholen,¹¹⁵ en vanaf rond 1900 wordt handvaardigheid ten behoeve van het leren en spelen van kinderen gangbaar op scholen.¹¹⁶ Een eerste stap naar een integraal beleid gericht op sport en cultuur op scholen wordt echter pas gezet in 2007. Onder leiding van Jet Bussemaker, toenmalig staatssecretaris van VWS, en Sharon Dijksma, staatssecretaris van OCW, wordt het beleid voor scholen op het gebied van sport en cultuur ‘gebundeld’ en ‘geïntensiveerd’. Door middel van een “bundeling van financiële middelen en samenwerking tussen overheden en maatschappelijke organisaties, zowel op rijksniveau als op lokaal niveau” willen de ministeries een “uitbreiding van het aantal brede scholen met sport- en cultuuraanbod in zowel het primair als het voortgezet onderwijs” realiseren.¹¹⁷

Centraal in de aanpak ‘Impuls brede scholen, sport en cultuur’ van de ministeries VWS en OCW staan de combinatiefuncties. De ambitie van de ministeries is om 2250 combinatiefuncties¹¹⁸ te realiseren voor “professionals die een brug vormen tussen meerdere sectoren (...) en zodoende deze sectoren ook verbreden en versterken.”¹¹⁹ Bij de combinatiefunctie is de werknemer in dienst bij één werkgever binnen de sectoren onderwijs, sport en cultuur, maar tegelijkertijd “werkzaam (...) in of ten behoeve van meerdere sectoren.”¹²⁰ De combinatiefunctionarissen richten zich op een doelgroep tot 18 jaar.¹²¹ Voor de personele kosten van de 2250 fte aan combinatiefuncties stellen de ministeries financiële middelen beschikbaar.¹²² Dit is een structurele bijdrage, welke vanaf het tweede jaar van de combinatiefuncties door de betreffende gemeenten moet worden ondersteund.¹²³ De combinatiefunctionarissen zullen zo veel mogelijk worden aangesteld in scholen, bij sportverenigingen of culturele instellingen.¹²⁴

¹¹⁵ InfoNu.nl, “De opkomst van sport in Nederland rond 1900,” geraadpleegd op 23 mei 2016, <http://sport.infonu.nl/geschiedenis/79210-de-opkomst-van-sport-in-nederland-rond1900.html#gymnastieklessen-op-school>.

¹¹⁶ Onderwijsgeschiedenis.nl, “Onderwijs en opvoeding in de 20^e eeuw,” geraadpleegd op 23 mei 2016, <http://www.onderwijsgeschiedenis.nl/Tijdvakken/Onderwijs-en-opvoeding-in-de-20e-eeuw/>.

¹¹⁷ Ministerie van VWS en ministerie van OCW, “Koersbrief combinatiefuncties,” Koersbrief, 13 augustus 2007, p. 1.

¹¹⁸ Combinatiefuncties.nl, “Wat is een combinatiefunctie?,” geraadpleegd op 27 mei 2016, <http://www.combinatiefuncties.nl/watiseencombifunctie.asp>.

¹¹⁹ Ministerie van VWS en ministerie van OCW, “Koersbrief combinatiefuncties,” Koersbrief, 13 augustus 2007, p. 1.

¹²⁰ Idem, p. 2.

¹²¹ Mulier Instituut, *Voorstudie effectmeting buurtsportcoaches 2014*, Utrecht: Mulier Instituut, 2014, p. 9.

¹²² Combinatiefuncties.nl, “Wat is een combinatiefunctie?,” geraadpleegd op 27 mei 2016, <http://www.combinatiefuncties.nl/watiseencombifunctie.asp>.

¹²³ Ministerie van VWS en ministerie van OCW, “Koersbrief combinatiefuncties,” Koersbrief, 13 augustus 2007, p. 3.

Vanaf 2012 gaat de 'Impuls brede scholen, sport en cultuur' verder onder de naam 'Brede impuls combinatiefuncties'. Vanaf 2012 stelt het ministerie van VWS ook extra geld beschikbaar voor de invoering van buurtsportcoaches. Buurtsportcoaches richten zich op het organiseren van "passend sport- en beweegaanbod in de buurt" en op het leggen van "verbindingen (...) tussen sport- en beweegaanbieders en organisaties uit andere sectoren zoals zorg, welzijn, kinderopvang en het bedrijfsleven."¹²⁵ Buurtsportcoaches richten zich niet alleen op de jeugd, maar op alle inwoners van een buurt of gemeente.¹²⁶ De ambitie voor het aantal fte aan combinatiefuncties en buurtsportcoaches wordt verhoogd van 2250 naar 2900,¹²⁷ waarvan het grootste gedeelte zich zal richten op sport als combinatiefunctionaris sport of buurtsportcoach.¹²⁸ Begin 2015 is (inclusief openstaande vacatures) 97% van de combinatiefuncties en buurtsportcoaches al een feit, in een totaal van 378 deelnemende gemeenten.¹²⁹

Als tegenhanger van de combinatiefunctionaris sport is er de combinatiefunctionaris cultuur, ofwel cultuurcoach, welke de schakel vormt tussen de scholen en culturele instellingen.¹³⁰ Er kunnen twee soorten cultuurcoaches worden onderscheiden. Allereerst is er de cultuurcoach die zich richt op het bevorderen van de actieve kunstbeoefening, als schakel tussen de scholen en een culturele instelling. Daarnaast is er de cultuurcoach in de vorm van een cultuurmakelaar, met een meer coördinerende rol die zich richt op het aanleggen van netwerken tussen scholen en culturele instellingen of met de opdracht om andere cultuurcoaches aan te sturen.¹³¹ Ongeveer de helft van de cultuurcoaches werkt samen met een combinatiefunctionaris sport of een buurtsportcoach. Samenwerking komt meer voor in kleine gemeenten dan in grote gemeenten, zo blijkt uit een onderzoek van het LKCA naar het functioneren van cultuurcoaches. Ook verloopt in kleine gemeenten de samenwerking tussen de sport- en cultuurcoaches beter. In grotere gemeenten worden door cultuurcoaches de onderlinge communicatie, de onderlinge rolverdelingen en de inhoudelijke verbindingen tussen sport en cultuur zelfs met een onvoldoende beoordeeld.^{132 133}

¹²⁴ Combinatiefuncties.nl, "Wat is een combinatiefunctie?," geraadpleegd op 27 mei 2016, <http://www.combinatiefuncties.nl/watiseencombifunctie.asp>.

¹²⁵ Mulier Instituut, *Vorstudie effectmeting buurtsportcoaches 2014*, Utrecht: Mulier Instituut, 2014, p. 9.

¹²⁶ Idem, p. 25.

¹²⁷ Sport & bewegen in de buurt, "Combinatiefuncties en buurtsportcoaches bijna overal," gepubliceerd op 28 juli 2015, <https://www.sportindebuurt.nl/seb-nieuws/combinatiefuncties-en-buurtsportcoaches-bijna-overal>.

¹²⁸ Monsma, Dirk en Hans Muiderman, *Cultuurcoach: schakel tussen school en culturele instelling*, Amsterdam: De Cultuurformatie, 2010, p. 4.

¹²⁹ Sport & bewegen in de buurt, "Combinatiefuncties en buurtsportcoaches bijna overal," gepubliceerd op 28 juli 2015, <https://www.sportindebuurt.nl/seb-nieuws/combinatiefuncties-en-buurtsportcoaches-bijna-overal>.

¹³⁰ Monsma, Dirk en Hans Muiderman, *Cultuurcoach: schakel tussen school en culturele instelling*, Amsterdam: De Cultuurformatie, 2010, p. 4.

¹³¹ Idem, p. 26.

¹³² Poll, Josefiene, Heleen de Groot en Eeke Wervers, *Inventarisatie cultuurcoaches. Rapportage september 2013*, Utrecht: LKCA, 2013, pp. 7, 19-20.

De Open Club en Maatschappelijk Verantwoord Verenigen

De 'Open Club' is de benaming van maatschappelijk actieve sportverenigingen die méér willen aanbieden dan alleen het reguliere sportaanbod.¹³⁴ Sportverenigingen zijn een Open Club als zij hun "deuren openzetten naar de samenleving"¹³⁵ en hun "maatschappelijke waarde nadrukkelijker uitdragen met activiteiten voor niet-leden."¹³⁶ Een Open Club "denkt vraag- en buurtgericht en gaat steeds opnieuw na wat de behoeften zijn en speelt daarop in."¹³⁷ De Open Club-gedachte is een maatschappelijke ontwikkeling die wordt gestimuleerd door onder andere het NOC*NSF.¹³⁸ Het NOC*NSF stelt als doel het realiseren van 10.000 Open Clubs uit een totaal van 27.000 sportverenigingen in Nederland.¹³⁹ Vanuit de sportbonden zijn onder andere de Atletiekunie, de KNZB (zwemsporten) en de KNVB (voetbal) actief bezig met het concretiseren van de Open Clubgedachte of een vergelijkbare variant daarvan.¹⁴⁰

De Open Club kan gezien worden als een beweging of filosofie en is gebaseerd op lokale initiatieven.¹⁴¹ Voorbeelden daarvan zijn de 'vitale sportvereniging', een initiatief uit Enschede gericht op betere exploitatie en bezetting van sportaccommodaties,¹⁴² en de "vitale maatschappelijk betrokken sportvereniging" in de gemeente Arnhem.¹⁴³ Een Open Club die open staat voor de omgeving en daarbij vraag- en buurtgericht te werk gaat legt in de praktijk vaak verbindingen met partijen uit andere sectoren zoals het onderwijs, het bedrijfsleven en de welzijns- en zorgsector.¹⁴⁴

Een vergelijkbaar initiatief vanuit dezelfde gedachtengang als de Open Club, is het 'Maatschappelijk Verantwoord Verenigen' van MVV Nederland.¹⁴⁵ Bij het Maatschappelijk Verantwoord Verenigen staat het verbinden en samenwerken op zowel gemeente- als wijkniveau centraal. Deze methode is toepasbaar op sportverenigingen, maar ook op cultuur- en

¹³³ Meer informatie over cultuurcoaches is te vinden in de masterthesis van Lieke Huiting. Huiting heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de invloed van cultuurcoaches op de kwaliteit van cultuureducatie in het primair onderwijs. Zie: Huiting, Lieke, *Cultuureducatie in het primair onderwijs*, Masterthesis Kunstbeleid en -management, 2016, dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/328384/Scriptie_LiekeHuiting.pdf?...2.

¹³⁴ Houselt, Carlijn van, "De vele formules van de Open Club," gepubliceerd op 11 januari 2016, <https://www.allesoversport.nl/artikel/de-vele-formules-van-de-open-club/>.

¹³⁵ Kronenburg, Jacqueline, *De PLUS van de open club*, Ede: Nederlands Instituut voor Sport & Beweging, 2014, p. 4.

¹³⁶ Houselt, Carlijn van, "De vele formules van de Open Club," gepubliceerd op 11 januari 2016, <https://www.allesoversport.nl/artikel/de-vele-formules-van-de-open-club/>.

¹³⁷ NOC*NSF, "Open clubs," geraadpleegd op 10 juni 2016, <http://www.nocnsf.nl/openclubs>.

¹³⁸ Idem.

¹³⁹ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

¹⁴⁰ NOC*NSF, "Open clubs," geraadpleegd op 10 juni 2016, <http://www.nocnsf.nl/openclubs>.

¹⁴¹ Idem.

¹⁴² Vitale Sport Vereniging, "VSV," geraadpleegd op 10 juni 2016, <http://www.vitalesportvereniging.nl/>.

¹⁴³ Kalmthout, Janine van en David Romijn, *Verenigingsmonitor Arnhem 2013*, Utrecht: Mulier Instituut, 2013, pp. 50-53.

¹⁴⁴ Zie de schematische weergave van de Open Club: Scholder an Scholder, "Hoe open is jouw vereniging?," geraadpleegd op 10 juni 2016, <http://www.scholderansholder.nl/nieuws/hoe-open-is-jouw-vereniging/>.

¹⁴⁵ MVV Nederland Maatschappij en Organisatie Innovator, "Wat is MVV?," geraadpleegd op 20 juni 2016, <http://mvvnederland.nl/wat-is-mvv/>.

welzijnsorganisaties.¹⁴⁶ Richard Jacobs (NOC*NSF) stelt dat de Open Club'-gedachte in principe éénop-één overdraagbaar is op cultuurorganisaties die op een vergelijkbare wijze midden in de maatschappij staan.¹⁴⁷ Het Maatschappelijk Verantwoord Verenigen zou daarom kunnen worden gezien als een toepassing van de Open Club-gedachte op de domeinen welzijn en cultuur.

Vanuit de Open Club-gedachte en het Maatschappelijk Verantwoord Verenigen wordt de verbinding tussen sport en cultuur op verschillende manieren gezocht. Sportclubs worden aangemoedigd verbindingen aan te gaan met onder andere culturele organisaties.

Cultuurverenigingen worden op hun beurt gestimuleerd verbinding te leggen met sportclubs en sportinstellingen. Ook wordt het delen van de eigen 'multifunctionele accommodatie' met sport- en cultuurorganisaties voorgesteld als uitwerking van de Open Club-gedachte.¹⁴⁸

¹⁴⁶ MVV Nederland Maatschappij en Organisatie Innovator, "Wat is MVV?," geraadpleegd op 20 juni 2016, <http://mvvnederland.nl/wat-is-mvv/>.

¹⁴⁷ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

¹⁴⁸ Provincie Gelderland, "Verslag: Open Sportclub: op weg naar de toekomst! 11 maart 2016," gepubliceerd op 17 maart 2016, <http://www.welzijnlochem.nl/sites/default/files/Verslag%20Conferentie%20Open%20Sportclub17032016.pdf>.

Motieven voor verbinding

Welke waarden en argumenten komen naar voren in het actuele politieke en maatschappelijke debat over de verbinding tussen sport en cultuur?

Uit het hoofdstuk *Sport en cultuur als parallele werelden* is gebleken dat sport en cultuur overeenkomsten hebben. De overeenkomsten tussen beide domeinen hoeven echter niet logischerwijs een reden zijn om verbinding te zoeken. Toch wordt deze verbinding wel gezocht, getuige de investering vanuit de overheid, de ambities van de instanties betrokken bij de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur en de genoemde cross-overs en verbindingen. Het debat dat in dit hoofdstuk zal worden geanalyseerd omvat alle bronnen waarin argumenten worden gegeven over een verbinding tussen sport en cultuur.¹⁴⁹ Deze argumenten zijn onder andere te vinden in opinieartikelen, internetbronnen en interviews door de auteur met betrokkenen bij de verbinding tussen sport en cultuur. De motieven die voor deze verbindingen worden gegeven in het maatschappelijke debat zijn verschillend, zoals in dit hoofdstuk naar voren zal komen. Er worden praktische argumenten gegeven voor een samenwerking, maar ook worden door middel van de samenwerking maatschappelijke doelen nagestreefd. Wat wordt gezien als de toegevoegde waarde van een samenwerking tussen sport en cultuur? Wat maakt de verbinding interessant?

Dit hoofdstuk gaat over de 'waarom'-vraag achter de verbinding tussen sport en cultuur. Schrijver Simon Sinek stelt in zijn boek *Start with Why: How Great Leaders Inspire Everyone to Take Action*¹⁵⁰ dat degenen die weten 'waarom' ze iets doen, inspireren en aanzetten tot nieuwe bewegingen.¹⁵¹ Aan de hand van een model dat hij de 'golden circle' noemt, legt hij uit dat elke instelling of persoon weet 'wat' hij of zij doet, een deel daarvan heeft goed voor ogen 'hoe' dit moet worden aangepakt, maar slechts weinigen weten 'waarom' zij doen wat ze doen. Met het 'waarom' doelt Sinek op het achterliggende doel en het geloof of de bestaansredenen van de instelling. Inspirerende mensen of instellingen beginnen volgens Sinek met denken vanuit de 'waarom'-vraag, waarna ze overgaan tot de 'hoe' en 'wat'.¹⁵² De visie van Sinek biedt een interessant perspectief op de motieven voor de verbinding tussen sport en cultuur: komt de verbinding voort uit de 'waarom'-vraag, of wordt deze vraag pas gesteld na het verbinden?

¹⁴⁹ Het politieke debat is in deze analyse zeer beperkt, daar het onderwerp slechts minimaal naar voren komt in enkele beleidsstukken. Kamerdebatten of raadsvergaderingen over de verbinding tussen sport en cultuur zijn er niet geweest of zijn niet gevonden door de auteur.

¹⁵⁰ Sinek heeft met zijn boek en zijn TED-talk over dit onderwerp een grote invloed gehad op marketing en het denken van organisaties. Dit blijkt onder andere uit de verschillende publicaties op de site www.marketingfacts.nl die dit bevestigen en de 27 miljoen views op zijn TED-talk filmpjes over dit onderwerp. Zie: Marketingfacts, "'Start with why' van Simon Sinek," geraadpleegd op 10 juni 2016, <http://www.marketingfacts.nl/topic/simon-sinek>.

¹⁵¹ Sinek, Simon, *Start with Why: How Great Leaders Inspire Everyone to Take Action*, Londen: Penguin, 2011.

¹⁵² Nelson Holmes, "TED talk: Simon Sinek – 'The Golden Circle' Clip," YouTube video, gepubliceerd op 9 mei 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=I5Tw0PGcyN0>.

In de argumenten die naar voren komen in het politieke en maatschappelijke debat kan een onderverdeling worden gemaakt in het toeschrijven van een extrinsieke of intrinsieke waarde van de verbinding tussen sport en cultuur.¹⁵³ De extrinsieke waarde van de verbinding kan worden onderverdeeld in een economische, maatschappelijke, organisatorische waarde of een waarde als city- of regiobranding. Binnen de intrinsieke waarde kan een onderscheid worden gemaakt tussen een 'onmiddellijke intrinsieke waarde', een 'vergroting van individuele capaciteiten' en een 'bijdrage aan de publieke sfeer'.¹⁵⁴ Deze verschillende waarden komen hier aan bod, gepaard met de argumenten die ter onderbouwing van deze waarden worden aangehaald.¹⁵⁵

Extrinsieke waarden

Extrinsieke waarden zijn effecten die buiten de beleving van een activiteit zelf liggen.¹⁵⁶ In *How to Study Art Worlds* stelt wetenschapper Hans van Maanen dat "extrinsic values can be realised in both direct and indirect contact with art, but are not the result of a mental working through of specific aesthetic characteristics of artistic utterances."¹⁵⁷ De extrinsieke waarden van de verbinding tussen sport en cultuur moeten dan ook gezocht worden buiten de waarde van een sport- of cultuurbeleving voor een individu, maar juist in het effect daarvan op de economie, de samenleving of andere externe gebieden.

In het boek *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts* worden op een zo volledig mogelijk wijze de waarden van de kunsten weergegeven.¹⁵⁸ Binnen de categorie 'extrinsieke waarden van de kunsten' komen onder andere de invloed van kunst op gedrag en gezondheid naar voren.¹⁵⁹ Omdat in mijn onderzoek niet de sport of de kunsten centraal staan, maar het draait om de verbinding en samenwerking tussen deze domeinen, is gekozen om af te wijken van de categorisering van de extrinsieke waarden in *Gifts of the Muse*. Op deze manier sluit mijn onderzoek beter aan bij het debat over de verbinding, welke in dit hoofdstuk zal worden gepresenteerd. Naast de economische en maatschappelijke waarde, die ook naar voren komen in

¹⁵³ De waarden van de verbinding en samenwerking staan centraal in dit onderzoek. De extrinsieke en intrinsieke waarden van sport en cultuur (los van een verbinding) zullen in dit onderzoek geen rol spelen, tenzij zij elkaar door een verbinding versterken of beïnvloeden.

¹⁵⁴ McCarthy, Kevin F. et al., *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, Santa Monica: Rand Organisation, 2004, pp 44-51.

¹⁵⁵ Een belangrijke aanmerking in de behandeling van de waarden in dit onderzoek, is dat de verschillende argumenten hier los van elkaar worden weergegeven maar in de realiteit vaak verweven zijn. Dit benadrukt ook Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport): "Want wanneer je een accommodatie deelt wek je ook interesse op en kun je elkaar inspireren." Bron: Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

¹⁵⁶ Twaalfhoven, Anita, "Het belang van kunst. Redactioneel Boekman 77," in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 2.

¹⁵⁷ Maanen, Hans van, *How to Study Art Worlds*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009, p. 150.

¹⁵⁸ McCarthy, Kevin F. et al., *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, Santa Monica: Rand Organisation, 2004, p. xi.

¹⁵⁹ Idem, pp 7-19.

Gifts of the Muse, zullen ook de organisatorische waarde en city-branding worden behandeld als extrinsieke waarden van de verbinding tussen sport en cultuur.¹⁶⁰

Economische waarde

Het argument van de economische waarde is “a particularly useful starting place for convincing those who are not already supporters.”¹⁶¹ In deze waarde staan de stimulering van de economie en financieel gewin centraal.¹⁶² Voor de economische waarden van de kunsten geldt dat hier veel vaker onderzoek naar is gedaan dan naar andere extrinsieke waarden.¹⁶³ Ook in het kunstbeleid wordt er volgens filosoof Kees Vuyk meer dan voorheen gekeken naar de plaats van kunst in de economie.¹⁶⁴ Maar “kunst dient niet om dingen te bereiken die ook door andere bezigheden geleverd kunnen worden, zoals welvaart,”¹⁶⁵ zo stelt hij. Vuyk is van mening dat de kunstwereld terecht tegen dit beeld ageert, omdat het een eenzijdige kijk biedt op waar de kunst invloed op heeft.¹⁶⁶

Echter, een economische waarde als motief voor verbinding hoeft een eventuele intrinsieke of maatschappelijke waarde van de kunsten of de sport zélf niet in de weg te staan. Het delen van een accommodatie vanuit een economisch motief om geld te besparen, kan zelfs positieve implicaties te hebben op bijvoorbeeld de intrinsieke waarden van de activiteiten.¹⁶⁷ Bij één van de pilotprojecten gericht op de verbinding tussen sport en cultuur, welke vanuit het NOC*NSF door projectcoördinator Richard Jacobs wordt ondersteund, worden hockey en muziek samen aangeboden op één locatie in Leiden. De financiële voordelen van de efficiëntie vanwege een gedeelde accommodatie is volgens Jacobs in Leiden “in eerste instantie de reden om aan te denken” maar daarnaast spelen ook andere argumenten een rol, zoals een uitbreiding van het vrijwilligerskader en praktische voordelen voor de ouders die hun kinderen maar naar één locatie hoeven te brengen.¹⁶⁸

¹⁶⁰ De keuze voor een categorisering door middel van deze extrinsieke waarden is gemaakt op basis van een analyse van de argumenten die in het debat naar voren komen. Omdat er nog niet eerder uitgebreid onderzoek naar de motieven voor een verbinding tussen sport en cultuur is gepubliceerd, kon er geen bestaand onderzoek als leidraad worden gebruikt.

¹⁶¹ McCarthy, Kevin F. et al., *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, Santa Monica: Rand Organisation, 2004, p. 16.

¹⁶² Idem, p. 17.

¹⁶³ Idem, p. 16.

¹⁶⁴ Vuyk, Kees, “De controverse over de waarde van kunst,” in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 10.

¹⁶⁵ Idem, p. 7.

¹⁶⁶ Idem, p. 11.

¹⁶⁷ Dit komt onder andere naar voren in het interview met Marian ter Haar, waarin zij beschrijft hoe sport en cultuur elkaar in het geval van een gedeelde accommodatie onder andere kunnen versterken in “zowel de culturele als sportieve opvoeding.” Bron: Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

¹⁶⁸ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

Claudia Marinelli (LKCA) ziet dat het economische argument voor een samenwerking tussen sport- en cultuurinstellingen vaak voortkomt uit bezuinigingen, waardoor accommodaties in sommige gevallen gedeeltelijk leegstaan. “Als je die samen beter benut, bijvoorbeeld samen in één gebouw gaan zitten of samen dingen organiseren, dan kan je veel efficiënter werken en dat is economisch gunstig.”¹⁶⁹ Dit argument speelt volgens Marinelli sneller in kleine dorpen dan in grote steden.

Vanuit het perspectief van de sportwereld heeft Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) duidelijk voor ogen dat economische motieven een belangrijke rol kunnen spelen bij de verbinding tussen sport en cultuur:

“Wij zien wel dat sport en cultuur in het verlengde van een aantal beleidsvraagstukken wel heel interessant is voor de sportsector. Als je bedenkt dat 90% van de lokale middelen die naar sport gaan zitten in accommodaties, dan is dat bijvoorbeeld een heel belangrijk aanknopingspunt om je af te vragen of in die kosten een samenwerking met de culturele sector misschien interessant is. Vooral om de bezetting en de kosten van accommodaties in stand te houden lijkt de samenwerking met cultuur heel interessant.”¹⁷⁰

Ter Haar benadrukt hiermee dat de economische waarde een belangrijk ‘aanknopingspunt’ is om vanuit daar verder te kijken naar mogelijkheden tot samenwerking. De economische waarde zal ook een belangrijke insteek zijn voor nieuwe projecten die experimenteren met de verbinding tussen sport en cultuur: “Ik vermoed dat het zich zal ontwikkelen via de ‘makkelijke’, voordehand liggende invalshoeken zoals het delen van de accommodatie. Dat zal het eerst gebeuren want dat is profijtelijk voor beide partijen.”¹⁷¹

Naast het delen van de accommodatie ziet Erik Lenselink (manager sportontwikkeling NOC*NSF) nog meer kansen voor de sport- en cultuursector om samen te werken waarin de economische waarde naar voren komt. Volgens Lenselink zouden de combinatiefunctionarissen sport en cultuur door middel van een intensievere samenwerking efficiënter hun taak kunnen doen: “Ik vind het bijvoorbeeld raar en jammer dat de combinatiefunctionarissen voor sport en cultuur doorgaans afzonderlijk werken. Pak dat nou integraal aan. Zo kun je met minder geld meer bereiken.”¹⁷² Dit zou onder andere gerealiseerd kunnen worden in de uitvoering van een buurtscan, gericht op het

¹⁶⁹ Interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

¹⁷⁰ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

¹⁷¹ Idem.

¹⁷² Kunstfactor.nl, “Culturele loopbaan: wie doet wat? Verslag conferentie vrijdag 26 augustus,” geraadpleegd op 15 juni 2016, http://www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/49210/2011/37/Verslag_Werkconferentie_Wie_doet_Wat_DEF.pdf.

realiseren van een goed aanbod in krimpgebieden en achterstandswijken. Dit wordt nu uitgevoerd door het ministerie van VWS maar dit zou gezamenlijk aangepakt kunnen worden.¹⁷³

Los van de interviews met Jacobs, Ter Haar en Marinelli die ter verdieping van het debat zijn gevoerd en de opmerkingen over de combinatiefunctionarissen van Lenselink, komt de economische waarde opvallend weinig naar voren in het debat. De manier waarop de geïnterviewden de economische waarde beschrijven als een ‘voordehand liggende invalshoek’, of in sommige gevallen ‘in eerste instantie’ als reden zien voor een samenwerking, staat haaks tegenover de manier waarop de verbinding tussen sport en cultuur wordt gepresenteerd in artikelen op de websites van de partijen uit de landelijke stuurgroep. In het ‘kennisdossier sport en cultuur’ van het LKCA en het ‘themadossier sport en cultuur’ van het Kenniscentrum Sport (beide overzichten van artikelen over het onderwerp) gaat geen enkele van de artikelen in op de economische waarde of financiële efficiëntie als doel van een verbinding.¹⁷⁴ ¹⁷⁵ Zelfs in het 58 pagina’s tellende boekje *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers* (een uitgave van het LKCA in samenwerking met het FCP en het Jeugdcultuurfonds) komt de economische waarde als reden voor een samenwerking niet voor,¹⁷⁶ behalve onder het veelzeggende kopje ‘Verbinden uit noodzaak’.¹⁷⁷

De economische waarde als motief voor de verbinding tussen sport en cultuur komt niet of nauwelijks aan de orde in de publicaties en internetbronnen over het onderwerp, maar wel in de interviews waarin specifiek werd gevraagd naar de motieven en hier uitgebreid op in wordt gegaan. Een mogelijke verklaring voor deze tegenstelling is dat de economische waarde als ondergeschikt wordt gezien aan de maatschappelijke en intrinsieke waarden. Deze ondergeschoven positie van de economische waarde komt ook naar voren in het interview met Marian ter Haar: “Vaak wordt er heel pragmatisch gekozen, veel vernieuwing vindt plaats omdat er geld aan vast zit. Maar het werkelijk vernieuwen, daar zit de echte winst.”¹⁷⁸ De ‘echte winst’ van de verbinding zit volgens haar dus niet in vernieuwing op basis van financiële argumenten.

¹⁷³ Kunstfactor.nl, “Culturele loopbaan: wie doet wat? Verslag conferentie vrijdag 26 augustus,” geraadpleegd op 15 juni 2016, http://www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/49210/2011/37/Verslag_Werkconferentie_Wie_doet_Wat_DEF.pdf.

¹⁷⁴ LKCA, “Publicaties sport en cultuur,” geraadpleegd op 16 juni, <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-encultuur/publicaties#>.

¹⁷⁵ NISB, “Sport en cultuur,” geraadpleegd op 16 juni, <http://www.nisb.nl/themadossiers/sport-encultuur.html>.

¹⁷⁶ Deekman, Amalia, *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers*, Utrecht: LKCA, 2014.

¹⁷⁷ Verbinding kan als noodzaak worden gezien in het geval van bezuinigingen, financiële tekorten of leegloop van leden: “[Samenwerking] heeft ook financiële voordelen, zoals groeiende inkomsten en het tegengaan van leegloop van leden en vrijwilligers.” Bron: Deekman, Amalia, *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers*, Utrecht: LKCA, 2014, p. 19.

¹⁷⁸ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

Een financieel gewin wordt duidelijk niet gepresenteerd als het belangrijkste uitgangspunt om een verbinding tussen sport en cultuur op te zetten. Richard Jacobs stelt dat je bij een verbinding “in eerste instantie wel moet redeneren vanuit je maatschappelijke rol en niet moet kijken naar de praktische zaken. (...) De praktische voordelen komen vanzelf.”¹⁷⁹ ¹⁸⁰ Zowel Jacobs, Marinelli en Ter Haar noemen desgevraagd alleen maatschappelijke en intrinsieke waarden van de verbinding tussen sport en cultuur als hun persoonlijke drijfveer om zich in te zetten voor de verbinding.¹⁸¹ De leden van de landelijke stuurgroep en andere betrokkenen bij het debat blijken meer gericht op de maatschappelijke en intrinsieke waarde van de verbinding. Zij lijken op dit punt eenzelfde houding aan te nemen tegenover de economische waarde van de verbinding tussen sport en cultuur als de kunstwereld doet tegenover de economische waarde in het kunstbeleid, zoals Vuyk dit beschrijft in zijn artikel. De economische waarde biedt een ‘eenzijdige kijk’ op het onderwerp, want wat als belangrijker wordt gezien: “de kunsten brengen iets teweeg.”¹⁸²

Maatschappelijke waarde

Dat cultuur, sport en de verbinding tussen beide domeinen iets teweeg kunnen brengen komt onder andere tot uiting in de maatschappelijke waarde. De waarde voor de maatschappij van zowel cultuur als sport wordt door de overheid gezien als een belangrijk argument om de sectoren te ondersteunen. In de brief “Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid” richt minister Bussemaker van OCW haar aandacht vooral op de maatschappelijke waarde van cultuur en op de maatschappelijke waarde van de verbinding van cultuur met de domeinen welzijn, zorg, sport en onderwijs.¹⁸³ Een uitwerking van de visie die in deze brief wordt gepresenteerd is het subsidieprogramma ‘The Art of Impact’, waarin het maatschappelijke effect van kunstprojecten wordt gezocht door verbindingen te leggen met andere maatschappelijke domeinen.¹⁸⁴ Ook aan sport wordt vanuit de overheid de waarde voor de maatschappij toegekend: “Sport brengt mensen bij elkaar en is van groot maatschappelijk belang.”¹⁸⁵

Ook aan de verbinding tussen sport en cultuur wordt door veel betrokkenen op verschillende manieren de maatschappelijke waarde toegekend. Van alle waarden komt de maatschappelijke

¹⁷⁹ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

¹⁸⁰ Met ‘praktische zaken’ doelt Richard Jacobs in dit citaat onder andere op inkomsten, financiële middelen en efficiëntie.

¹⁸¹ Interviews met Richard Jacobs (NOC*NSF, 3 mei 2016), Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport, 20 april 2016) Interview met Claudia Marinelli (LKCA, 12 april 2016) door de auteur.

¹⁸² Vuyk, Kees, “De controversie over de waarde van kunst,” in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 11.

¹⁸³ Ministerie van OCW, “Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid,” Brief aan de Tweede Kamer, 8 juli 2014, pp. 1-2.

¹⁸⁴ Rijksoverheid, “The Art of Impact: kunstprojecten met een maatschappelijk effect,” gepubliceerd op 1 december 2014, <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/12/01/the-art-of-impact>.

¹⁸⁵ Rijksoverheid, “Bruggen slaan,” Regeerakkoord VVD – PvdA, 29 oktober 2012, p. 25.

waarde van de verbinding het meest uitgebreid naar voren in het politieke en maatschappelijke debat. In dit hoofdstuk zullen slechts een aantal voorbeelden kunnen worden gegeven van initiatieven en argumenten waarin de maatschappelijke waarde naar voren komt.

Een verbinding is in de meeste gevallen gericht op het *tackelen* van maatschappelijke vraagstukken, volgens Claudia Marinelli (LKCA) de “belangrijkste reden” om samen te werken.¹⁸⁶ “Wat je ziet is dat sport dat apart doet en cultuur dat nu ook apart doet: oplossingen zoeken voor maatschappelijke vraagstukken. (...) Wij denken dat als je daar de krachten bundelt dat je meer kunt realiseren.”¹⁸⁷ Samen met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) gaat ze in het artikel ‘Op zoek naar kansrijke lokale verbindingen. Sport en cultuur: samen scoren!’ in op de oorspronkelijke redenen om op zoek te gaan naar verbinding tussen sport en cultuur, welke uiteindelijk hebben geleid tot de totstandkoming van de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur. Ter Haar zegt hierover het volgende:

“Kunst, cultuur, muziek, sport en beweging dragen allemaal bij aan de ontwikkeling en vitaliteit van mensen, maar ook aan de leefbaarheid binnen gemeenschappen. Daar zetten onze organisaties zich voor in en daarbij staan we deels voor dezelfde uitdagingen. Door lokaal meer verbindingen te leggen, kunnen sport en cultuur elkaar alleen maar versterken.”¹⁸⁸

Ter Haar noemt de ontwikkeling en vitaliteit van mensen samen met de leefbaarheid van gemeenschappen als een positief effect op de maatschappij van zowel sport als cultuur. Verbinding en samenwerking zouden dit effect van sport en cultuur versterken. Bij deze redenering gaat Ter Haar dus uit van een verbinding op basis van overeenkomstige maatschappelijke waarden, waarbij een verbinding deze waarden zou versterken.

Een voorbeeld van een versterkende effect van verbinding tussen de sport- en cultuursector op de gemeenschappelijke maatschappelijke waarden is het initiatief ‘Symphonica in Sporto’ in het Noord-Brabantse Vierlingsbeek. Het bevorderen van de leefbaarheid van de gemeenschap en het motiveren van inwoners om in beweging te komen worden hier als argument genoemd om sport en cultuur bij elkaar te brengen.¹⁸⁹ Het initiatief is het resultaat van de wens van de provincie Noord-Brabant om door middel van sport en bewegen de leefbaarheid in de regio te verhogen. In Vierlingsbeek kwam men op het idee om vanuit deze gedachte ook de cultuursector te betrekken om een gezamenlijk evenement te organiseren.¹⁹⁰ De verbinding tussen de lokale sport- en

¹⁸⁶ Interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

¹⁸⁷ Idem.

¹⁸⁸ NISB, “Op zoek naar kansrijke lokale verbindingen. Sport en cultuur: samen scoren!”, gepubliceerd op 13 januari 2014, <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=3835&m=1422883401&action=file.download>.

¹⁸⁹ Vergoossen, Frank, “Sport en cultuur: een goed stel!”, in *Klankwijzer 7* (2014), p. 30.

¹⁹⁰ Idem, p. 30.

cultuurinstellingen heeft uiteindelijk geleid tot Symphonica in Sporto: een serie van twaalf verschillende evenementen in 2014 en 2015 die een samenwerking zijn tussen sport- en cultuurinstellingen.¹⁹¹ Er ontstonden samenwerkingen tussen onder andere de tennis- en carnavalsvereniging, evenals tussen het smartlappenkoor en de dansvereniging.¹⁹²

Symphonica in Sporto had als doel “om door middel van samenwerking zoveel mogelijk inwoners het hele jaar door in beweging te krijgen.”¹⁹³ Op de plaatselijke kerktoren werd een ‘beweegmeter’ gehangen om bij te houden hoeveel mensen per activiteit in beweging zijn gebracht.¹⁹⁴ De verbinding tussen de cultuur- en sportsector wordt gezien als een handige combinatie om het gezamenlijke doel, het in beweging krijgen van mensen, te bereiken. “Zet er twee bij elkaar – een cultuur- en een sportvereniging – en je krijgt een hele creatieve manier van denken. En wij denken dat dat een manier is om mensen in beweging te krijgen,” zegt een betrokkene bij het project.¹⁹⁵ De activiteiten leverden veel nieuwe verbindingen tussen de sectoren op in Vierlingsbeek.¹⁹⁶

De maatschappelijke waarde van de verbinding tussen sport en cultuur komt ook tot uiting in de Open Club-gedachte en het Maatschappelijk Verantwoord Verenigen. “Alle clubs hebben een maatschappelijke waarde. Sommige verenigingen kiezen ervoor deze maatschappelijke waarde nadrukkelijker uit te dragen (...)”¹⁹⁷ Deze ‘Open Clubs’ staan midden in de maatschappij en zoeken verbindingen met andere sectoren, zoals ook vanuit het Maatschappelijk Verantwoord Verenigen beoogd wordt.¹⁹⁸ De verbinding tussen sport en cultuur is voor een Open Club daarom één van de mogelijkheden.¹⁹⁹

Richard Jacobs, namens het NOC*NSF projectcoördinator van de pilotprojecten gericht op sport en cultuur, ziet veel gelijkenissen in de manier waarop de sport- en cultuursector de Open Club-gedachte kunnen toepassen. Belangrijk detail is wel dat de verbinding die vanuit een Open Clubs

¹⁹¹ Vierlingsbeek-Groeningen, “Symphonica in Sporto,” geraadpleegd op 17 juni 2015, <http://www.vierlingsbeek-groeningen.nl/symphonica-in-sporto>.

¹⁹² Vergoossen, Frank, “Sport en cultuur: een goed stel!,” in *Klankwijzer 7* (2014), p. 30.

¹⁹³ Vierlingsbeek-Groeningen, “Symphonica in Sporto,” geraadpleegd op 17 juni 2015, <http://www.vierlingsbeek-groeningen.nl/symphonica-in-sporto>.

¹⁹⁴ Tim Reefs, “Symphonica in Sporto Vierlingsbeek Dorpenderby Omroep Brabant,” YouTube video, gepubliceerd op 20 januari 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=VRahYGaLMSU>.

¹⁹⁵ Idem.

¹⁹⁶ Deekman, Amalia, *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers*, Utrecht: LKCA, 2014, p. 40.

¹⁹⁷ Housel, Carlijn van, “De vele formules van de Open Club,” gepubliceerd op 11 januari 2016, <https://www.allesoversport.nl/artikel/de-vele-formules-van-de-open-club/>.

¹⁹⁸ MVV Nederland Maatschappij en Organisatie Innovator, “Wat is MVV?,” geraadpleegd op 20 juni 2016, <http://mvvnederland.nl/wat-is-mvv/>.

¹⁹⁹ Scholder an Scholder, “Hoe open is jouw vereniging?,” geraadpleegd op 10 juni 2016, <http://www.scholderanscholder.nl/nieuws/hoe-open-is-jouw-vereniging/>.

wordt aangegaan met andere sectoren niet het hoofddoel van de club is. Op de eerste plaats staan namelijk altijd de leden van de club, daarna volgen de betrokkenen, zoals ouders en kennissen. Er dient dus vraaggericht te worden gehandeld: de vereniging moet alleen verbindingen aangaan indien hier vraag naar is vanuit de vereniging.²⁰⁰ Jacobs ziet zelfs mogelijkheden in een overstijgende variant van de Open Club-gedachte in de vorm van een ‘omni-vrijtijdsbestedingsclubs’: een interdisciplinaire sport- en cultuurverenigingen naar het voorbeeld van de omnisportvereniging.²⁰¹ Een omnisportvereniging, waarvan de Utrechtse SV Kampong (voetbal, cricket, hockey, squash, tennis en jeu de boules)^{202 203} en Zwaluwen Utrecht 1911 (voetbal, hockey, tennis en biljart)²⁰⁴ voorbeelden zijn, combineert verschillende sporten in één vereniging. Omni-vrijtijdsbestedingsclubs kunnen zowel sporten als cultuuruitingen aanbieden.²⁰⁵

Een belangrijke reden waarom Jacobs het aanbieden van sport en cultuur op één locatie ziet zitten, is vanwege een peiling in opdracht van het NOC*NSF waaruit blijkt dat 81% van de ouders van sportende kinderen sport- en cultuuractiviteiten het liefst vanuit één locatie aangeboden zien worden.²⁰⁶ Dit heeft volgens Jacobs te maken met de praktische voordelen van het wegbrengen en ophalen van de kinderen op één locatie. Maar ook “zou de ouder op hetzelfde moment de sport- of cultuuractiviteit kunnen volgen,” wat zou leiden tot een hogere participatie.²⁰⁷ Meer dan de helft van de ondervraagden wilde zelfs lid worden bij een vereniging “waar je niet alleen kan sporten maar ook aan één of meer cultuuractiviteiten kan deelnemen.”²⁰⁸ Erik Lenselink, manager sportontwikkeling bij NOC*NSF, noemt als voorbeelden schilderen of muziekles in de sportkantine. “Goed voor de cultuurparticipatie en ook goed voor de sportclub.”²⁰⁹ Deze invalshoek van de Open Club-gedachte sluit erg goed aan bij Jacobs’ idee over de omni-vrijtijdsbestedingsclub, door vanuit een behoefte toe te werken naar een verbinding tussen sport en cultuur op één vereniging.

²⁰⁰ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

²⁰¹ Idem.

²⁰² Meer info via: <http://www.kampong.nl/>.

²⁰³ Roel Mazure (Kunstfactor) zegt over de multidisciplinariteit van SV Kampong: “Daarmee is de organisatie in haar aanbod in zekere zin vergelijkbaar met het UCK [Utrechts Centrum voor de Kunsten], waar liefhebbers voor acht verschillende kunstdisciplines terecht kunnen.” Bron: Mazure, Roel, “Kunst en cultuur missen de profilering van sport,” geraadpleegd op 16 juni 2016, <http://infotheek.lkca.nl/kunstfactor/printversie.vm?class=6783&id=5009>.

²⁰⁴ Meer info via: <http://www.zwaluwenutrecht1911.nl/>.

²⁰⁵ Er bestaan als omnisportverenigingen die naast sporten ook dans aanbieden in hun aanbod, zoals omnisportvereniging Synergos (Sliedrecht) en Avanti Wilskracht (Glanerbrug).

²⁰⁶ NOC*NSF, “Vier op de vijf Nederlanders wil sport- en cultuuraanbod op één locatie,” gepubliceerd op vrijdag 3 juli 2015, <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=20535>.

²⁰⁷ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

²⁰⁸ NOC*NSF, “Vier op de vijf Nederlanders wil sport- en cultuuraanbod op één locatie,” gepubliceerd op vrijdag 3 juli 2015, <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=20535>.

²⁰⁹ Idem.

Het aangaan van verbindingen met andere sectoren kan voor een vereniging ook nog andere doelen hebben. Volgens Jeroen Joon, de oprichter van Maatschappelijk Verantwoord Verenigen Nederland, moet een vereniging op zoek naar kansen door de blik naar buiten te richten. “Dat zorgt voor relevantie in de buurt, financiële gezondheid en een organisatie die op orde is. Zo worden verenigingen aantrekkelijk om mee samen te werken, voor sponsors, het bedrijfsleven, andere maatschappelijke organisaties, voor leden en bewoners.”²¹⁰ Het veelgehoorde tegenargument dat er een gebrek aan vrijwilligers is om dit te bewerkstelligen, is volgens hem niet legitiem, want “de brede maatschappelijke rol geeft financieel grotere draagkracht en een breder aanbod van vrijwilligers.”²¹¹

Organisatorische waarde

In dit onderzoek is de organisatorische waarde van de verbinding tussen sport en cultuur toegevoegd, omdat bij een verbinding tussen twee sectoren de organisaties en instellingen die deze verbinding aangaan een belangrijke rol spelen. Deze verbinding kan naast een waarde voor de economie of maatschappij ook een waarde voor de organisaties zelf hebben. Deze waarde uit zich vooral in twee vormen. Ten eerste kan een samenwerking de betrokken partijen organisatorisch versterken, bijvoorbeeld door een efficiëntieverhoging of een gezamenlijke aanpak van doelen.²¹² Ten tweede biedt de verbinding tussen sport en cultuur voor de betrokken organisaties een kans om van elkaars organisatiestructuren en aanpak te leren.²¹³

In het ‘Nationaal actieplan sport en cultuur’ van de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur komt de organisatorische waarde van de verbinding duidelijk naar voren. Onder andere staat de uitwisseling van “relevant onderzoek en toepasbare kennis” centraal, zodat kennisoverdracht binnen de sectoren wordt gestimuleerd.²¹⁴ Ook kan het inspireren van “sport- en cultuuraanbieders om lokaal samen te werken” en het stimuleren van integraal beleid bij gemeenten gericht zijn op de organisatorische vooruitgang en efficiëntie van de betrokken sport- en cultuurinstellingen.²¹⁵

Een versterking van de organisatie door middel van een verbinding tussen sport en cultuur is terug te vinden in het project ‘Symphonica in Sporto’, waar gezamenlijk het doel wordt nagestreefd om mensen in beweging te krijgen. Door het betrekken van buitenstaanders bij de verenigingen die

²¹⁰ Deekman, Amalia, *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers*, Utrecht: LKCA, 2014, pp. 46-47.

²¹¹ Idem, p. 47.

²¹² Dit komt als belangrijk argument naar voren in het interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

²¹³ Dit komt als belangrijk argument naar voren in het interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²¹⁴ LKCA, “Nationaal actieplan sport en cultuur,” geraadpleegd op 7 april 2016, <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-en-cultuur/over>.

²¹⁵ Idem.

de activiteiten organiseren, is er ook sprake van een gezamenlijke ledenwerving.²¹⁶ Een ander voorbeeld van een samenwerking op organisatieniveau met een versterkend effect voor beide sectoren is een 'sport- en cultuurkorting', zoals deze bijvoorbeeld in de gemeente Teylingen bestaat. De korting, door de gemeente gestimuleerd, "maakt het voor alle inwoners van Teylingen mogelijk om deel te nemen aan sport en cultuur."²¹⁷ In deze samenwerkingen komt het versterkende effect van de organisatorische waarde goed naar voren.

Verbindingen met als doel om de organisatie te versterken kunnen breed worden toegepast: "vrijwilligerswerk dat je samen kunt oppakken, buitenschools aanbod dat je samen kunt regelen, de buurtsportcoaches en de buurtcultuurcoaches kunnen samenwerken omdat ze toch beiden dezelfde doelgroepen hebben," geeft Claudia Marinelli (LKCA) als voorbeelden.²¹⁸ Met name een gezamenlijke aanpak van het vinden en aan je binden van vrijwilligers ziet Marinelli als een grote kans voor de verbinding tussen sport en cultuur.²¹⁹ Ook is een samenwerking volgens Marian ter Haar soms essentieel als het gaat om grotere evenementen in een klein dorp: "Als in Varsselder-Veldhunten de toneelvereniging iets organiseert of er is een groot schuttersconcours, dan vraagt dat om veel vrijwillige inzet en dan redt de schutterij het niet alleen."²²⁰

Het 'leren' van een andere sector als organisatorische waarde van de verbinding tussen sport en cultuur, komt naar voren in het artikel "Kunst en cultuur missen de profilering van sport" van Kunstfactor-medewerker Roel Mazure. Mazure noemt een citaat van de directeur van het Utrechts Centrum van de Kunsten (UCK) Peter Grooten, waarin Grooten zegt dat de "kunstparticipatie en educatie (...) op het gebied van profilering nog heel wat [kan] leren van de sport."²²¹ De sportsector heeft tenslotte "een enorme voorsprong, vooral op het gebied van organisatie, en weet daarom ook gemakkelijker mensen te binden."²²² Toch ziet Mazure ook beperkingen aan de gedachte dat de cultuursector op organisatorisch gebied van de sportsector kan leren. In zijn vergelijking tussen het UCK en omnisportvereniging SV Kampong komt naar voren dat het UCK erg veel moeite doet om bijvoorbeeld allochtone Nederlanders te bereiken door activiteiten op wijklocaties aan te bieden,

²¹⁶ Sportknowhowxl, "Samenwerking tussen sport en cultuur: gemeenschappelijk doelbereik inzichtelijk maken," gepubliceerd op 26 april 2016, <http://www.sportknowhowxl.nl/nieuws-en-achtergronden/columnxl/item/103125/samenwerking-tussen-sport-en-cultuur-gemeenschappelijk-doelbereik-inzichtelijk-maken>.

²¹⁷ Gemeente Teylingen, "Sport en cultuur," geraadpleegd op 17 juni 2016, https://www.teylingen.nl/Inwoners_en_verenigingen/Sport_cultuur_en_vrije_tijd/Sport.

²¹⁸ Interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

²¹⁹ Idem.

²²⁰ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²²¹ Mazure, Roel, "Kunst en cultuur missen de profilering van sport," geraadpleegd op 16 juni 2016, <http://infotheek.lkca.nl/kunstfactor/printversie.vm?class=6783&id=5009>.

²²² Idem.

terwijl SV Kampong een automatische ledengroei heeft zonder dat daar wervingsacties voor nodig zijn.²²³

Een tweede voorbeeld waarin de cultuursector kan leren van de organisatorische aanpak van de sportsector is het oprichten van een wijkcultuurvereniging “naar voorbeeld van wat eerst een wijk sportvereniging was.”²²⁴ In Schiedam wordt dit plan uitgewerkt als één van de pilotprojecten gericht op de verbinding tussen sport en cultuur die door het NOC*NSF worden ondersteund.²²⁵ De cultuurcoach van Schiedam zegt over deze vorm van verbinding:

“Via de Wijk sportvereniging maken kinderen kennis met sport en stappen soms over naar reguliere sportverenigingen, dat is een inspirerend voorbeeld. Het zou mooi zijn als er naar analogie van die wijk sportvereniging ook een wijkcultuurvereniging zou zijn.”²²⁶

Het probleem in Schiedam was dat er in de betreffende wijk geen cultuurorganisaties zitten.²²⁷ Door middel van de wijkcultuurvereniging, in de praktijk een hechte samenwerking tussen de buurtcultuurcoach en de buurtsportcoaches,²²⁸ kan er op deze manier cultuur en sport op een laagdrempelige manier worden aangeboden in achterstandswijken.²²⁹

Naast de profilering van de sportsector, waarvan de cultuursector zou kunnen leren, en de wijkcultuurvereniging naar het voorbeeld van de wijk sportvereniging, zijn er nog meer voorbeelden te noemen waar wordt voorgesteld dat cultuur zou kunnen leren van sport. Zo komt er ‘Special Heroes Art’-programma in navolging van het ‘Special Heroes Sport’-programma dat sportaanbod creëert voor kinderen en jongeren uit speciaal onderwijs.²³⁰ En in de conferentie ‘Culturele loopbaan: wie doet wat?’ gaan de aanwezigen in op het idee van een “NOC*NSF voor cultuur” en een “Erica

²²³ Mazure, Roel, “Kunst en cultuur missen de profilering van sport,” geraadpleegd op 16 juni 2016, <http://infotheek.lkca.nl/kunstfactor/printversie.vm?class=6783&id=5009>.

²²⁴ Interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

²²⁵ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

²²⁶ Kullberg, Jeanet et al., *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2015, p. 164.

²²⁷ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

²²⁸ Kunstenmakers Schiedam, “Kunstenmakerslessen worden toegevoegd aan de wijk sportvereniging Nieuwland,” gepubliceerd op 9 maart 2016, <http://kunstenmakers.stichtingmooiwerk.nl/kunstenmakerslessenworden-toegevoegd-aan-de-wijk-sportvereniging-nieuwland/>.

²²⁹ LKCA, “Proefprojecten Sport en cultuur van start,” gepubliceerd op 4 maart 2016, <http://www.lkca.nl/nieuws/nieuwsoverzicht/proefprojecten-sport-en-cultuur>.

²³⁰ Ter Haar, Marian, “Special Heroes Sport krijgt navolging in Special Heroes Art,” gepubliceerd op 17 mei 2016, <https://www.allesoversport.nl/artikel/special-heroes-sport-krijgt-navolging-in-special-heroes-art/>.

Terpstra van de cultuur” als krachtiger geluid van de culturele sector, naar voorbeeld van de ambassadrice van de sport.²³¹

Opvallend is het overeenkomstige patroon tussen alle bovengenoemde initiatieven en ideeën: cultuur leert van sport en niet andersom. Dit eenrichtingsverkeer is representatief voor de voorbeelden van ‘het leren van de andere sector’ die in de samenleving en het maatschappelijk debat gevonden kunnen worden op het gebied van sport en cultuur.²³² Dit betekent echter niet dat de intentie er niet is of dat de verhoudingen tussen sport en cultuur scheef liggen als het gaat om de verbinding. Zowel Jacobs (NOC*NSF), Marinelli (LKCA) als Ter Haar (Kenniscentrum Sport) zijn van mening dat beide sectoren open staan voor de verbinding en er een voordeel uit willen halen. Zij geven aan geen dominantie of hiërarchie van één sector over de andere in het debat over de verbinding te merken.²³³ Hoewel de intentie aanwezig kan zijn, kan er in deze explorerende fase van het debat over de verbinding tussen sport en cultuur worden gesteld dat tot op heden de cultuursector meer uit dit organisatorische aspect van de verbinding haalt dan de sportsector.

Citybranding of regiobranding

Een ‘brand’ kan worden omschreven als een “impression perceived in a client’s mind of a product or a service. (...) A brand is not only a symbol that separates one product from others, but it is all the attributes that come to the consumer’s mind when he or she thinks about the brand.” Steden, regio’s maken steeds vaker gebruik van de marketingtechnieken van ‘branding’ om de aandacht op zichzelf te vestigen bij het publiek. Richtinggevend voor een dergelijke city- of regiobranding is een “zelfgekozen visie, missie en identiteit.”²³⁴

De ‘zelfgekozen identiteit’ van de stad Utrecht komt tot uiting in de slogan “stad van kennis en cultuur”.²³⁵ De Grand Départ van de Tour de France in 2015 was bij uitstek een mogelijkheid om

²³¹ Kunstfactor.nl, “Culturele loopbaan: wie doet wat? Verslag conferentie vrijdag 26 augustus,” geraadpleegd op 15 juni 2016, http://www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/49210/2011/37/Verslag_Werkconferentie_Wie_doet_Wat_DEF.pdf.

²³² Hoewel sterk ondervertegenwoordigd, zijn er ook voorbeelden waarin sport van cultuur leert. Bijvoorbeeld in het NTR-programma ‘Voetballers dansen niet!’, waarin Rob Meppelink (hoofd jeugdopleiding ADO Den Haag) in samenwerking met De Dutch Don’t Dance Division op zoek gaat naar de voordelen van een verbinding tussen voetballers en dansers en naar wat voetballers van dansers kunnen leren. Ook wordt er een poging gedaan om van de cultuursector te leren in een interview van Sportnext met drie medewerkers van grote Nederlandse musea. De voorbeelden zijn echter beperkt in aantal en het succes heeft zich nog niet bewezen. Zie: NTR, “Voetballers dansen niet!,” Vijfdelige televisieserie, uitgezonden van 27 januari t/m 24 februari 2016 en SPORTNEXT, “Today at IEB #4 – Wat kan de sport leren van 3 leading influencers uit de museumsector?,” YouTube video, gepubliceerd op 20 april 2016.

²³³ Interviews met Richard Jacobs (NOC*NSF, 3 mei 2016), Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport, 20 april 2016) Interview met Claudia Marinelli (LKCA, 12 april 2016) door de auteur.

²³⁴ European Institute for Brand Management, “City branding: introductie,” geraadpleegd op 14 juni 2016, <http://www.eurib.org/bibliotheek-kenniscentrum/kenniscentrumeurib/citybranding.html>.

²³⁵ Total Identity, “Het begon als particulier initiatief. Interview met M. van Hulsteijn, directeur Le Tour Utrecht,” geraadpleegd op 8 juni 2016, <https://totalidentity.nl/nieuws/het-begon-als-particulier-initiatief>.

het imago van Utrecht als kennis- en cultuurstad uit te dragen tot ver buiten de gemeentegrenzen. Claudia Marinelli (LKCA) ziet citybranding dan ook naar voren komen als argument voor een samenwerking tussen sport en cultuur in de aanloop naar de Grand Départ. Een probleem in citybranding als voornaamste argument voor een samenwerking tussen sport en cultuur gericht op één evenement ziet zij echter in de duurzaamheid van de samenwerking, “want vaak blijft na een event de vraag wat er van overblijft en wat de bewoners er daarna nog aan hebben.”²³⁶ De organisatie van de Grand Départ heeft dit volgens haar goed aangepakt: “wat wel goed is aan Utrecht is dat ze het ook in de wijken hebben gebracht en dat ze willen dat het na de Tour ook nog doorgaat.”²³⁷ De samenwerkingen tussen sport- en cultuurinstellingen in aanloop naar de Grand Départ lijken inderdaad voor een groot deel een blijvend karakter te hebben, zo blijkt uit een onderzoek naar de *legacy* van de Grand Départ.²³⁸

Een ander groot evenement waar sport en cultuur samenkomen om de stad op de kaart te zetten zijn de activiteiten rond Leeuwarden als culturele hoofdstad 2018. De titel garandeert volgens de organisatie “een enorme toestroom van (internationale) toeristen.”²³⁹ “Het bevorderen van het internationale imago van de stad” is volgens een betrokken organisatie eigenlijk altijd één van de belangrijkste redenen om culturele hoofdstad te willen worden.²⁴⁰ De ‘European Sports for All Games’ is een sportevenement dat in 2018 in de culturele hoofdstad zal worden georganiseerd. Het zal onder andere de aandacht richten op traditionele Friese sporten als fierljeppen, skûtsjesilen en keatsen.²⁴¹ Dit internationale sportevenement met aandacht voor de Friese identiteit draagt samen met de cultuurprogrammering in 2018 bij aan de citybranding van Leeuwarden en de regiobranding van Friesland. Hoewel ook andere doelen een belangrijke rol spelen bij deze verbinding,²⁴² komen sport en cultuur hier samen met als doel om de stad en regio internationaal op de kaart te zetten – vergelijkbaar met de motieven achter de organisatie van de Grand Départ in Utrecht.

²³⁶ Interview met Claudia Marinelli (LKCA) door de auteur, 12 april 2016.

²³⁷ Idem.

²³⁸ Bottenburg, Maarten van et al., *Evaluatie Le Grand Départ Utrecht 2015*, Universiteit Utrecht: Utrecht, 2015, pp. 20-22.

²³⁹ Leeuwarden2018.nl, “Leeuwarden 2018,” geraadpleegd op 14 juni 2016, <http://leeuwarden2018.nl/leeuwarden2018/>.

²⁴⁰ Viewture, “Wat houdt Culturele Hoofdstad in en waarom wil Leeuwarden dit worden?,” geraadpleegd op 14 juni 2016, <https://viewture.wordpress.com/research/wat-houdt-culturele-hoofdstad-in-en-waarom-willeeuwarden-dit-worden/>.

²⁴¹ Culturele hoofdstad van Europa, “European Sports for All Games,” geraadpleegd op 14 juni 2016, <http://www.2018.nl/nl/projecten#sport-for-europe>.

²⁴² De sportactiviteiten tijdens het culturele hoofdstad-programma stimuleren volgens de organisatie onder andere diversiteit, actief burgerschap en het samenbrengen van mensen. Zie: Visschedijk, Paul et al., *Jepen Mienskip: Leeuwarden-Ljouwert’s application for European Capital of Culture 2018*, Leeuwarden: Stichting Culturele Haadstêd 2018, 2012, p. 72.

Intrinsieke waarden

Naast de extrinsieke waarden van de verbinding tussen sport en cultuur (economisch, maatschappelijk, organisatorisch of citybranding) valt er ook een intrinsieke waarde toe te kennen aan deze verbinding. De intrinsieke waarde wordt op verschillende wijzen toegekend: een eenduidige definitie ontbreekt.²⁴³ In *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts* wordt de intrinsieke waarde van de kunsten als volgt uitgelegd: “Intrinsic effects refer to effects inherent in the arts experience that add value to people’s lives.”²⁴⁴

Een “immediate intrinsic benefit” is volgens de auteurs het ervaren van plezier.²⁴⁵ Maar ook “growth in one’s capacity to feel, perceive, and judge for oneself” en “growth in one’s capacity to participate imaginatively in the lives of others and to empathize with others” kunnen intrinsieke waarden zijn van kunst.²⁴⁶ Het effect daarvan kan verder reiken dan het individu, want kunst kan ook zorgen voor een gemeenschappelijke ervaring die ervoor zorgt dat mensen dichter naar elkaar komen en beïnvloedt hoe een gemeenschap naar zichzelf kijkt.²⁴⁷ In *Gifts of the Muse* worden daarom drie soorten intrinsieke waarden onderscheiden: de “immediate intrinsic benefits inherent in the arts experience”, de “expansion of individual capacities” en de “contributions to the public sphere.”²⁴⁸ Deze verschillende vormen van intrinsieke waarde zullen in dit hoofdstuk worden toegepast op de motieven achter de verbinding tussen sport en cultuur.

Volgens Anita Twaalfhoven nemen de intrinsieke waarden een belangrijke plaats in als het gaat om de waardebeoordeling van kunst. Extrinsieke effecten, zoals een positieve bijdrage aan de economie, sociale cohesie of welzijn, kunnen volgens haar namelijk “alleen tot stand komen dankzij de intrinsieke waarde die kunst voor mensen heeft.”²⁴⁹ Zij ziet de extrinsieke waarden daarom als een “secundair effect” van kunst.²⁵⁰ “Zonder intrinsieke waarde heeft praten of oordelen over maatschappelijke waarde geen betekenis,” stelt Twaalfhoven.²⁵¹ Ook Marian ter Haar sluit zich hier bij aan. De intrinsieke waarde is volgens haar een voorwaarde om een verbinding tussen sport en cultuur te laten werken. Een ‘opgelegde’ verbinding is daarom geen succes: “Dat is niet reëel. Je kunt

²⁴³ Twaalfhoven, Anita, “Het raadsel rond de intrinsieke waarde,” in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 13.

²⁴⁴ McCarthy, Kevin F. et al., *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, Santa Monica: Rand Organisation, 2004, p. 37.

²⁴⁵ Idem, pp. 46-47.

²⁴⁶ Idem, p. 37.

²⁴⁷ Idem.

²⁴⁸ Idem, pp 44-51.

²⁴⁹ Twaalfhoven, Anita, “Het belang van kunst. Redactioneel Boekman 77,” in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 2.

²⁵⁰ Idem.

²⁵¹ Twaalfhoven, Anita, “Het raadsel rond de intrinsieke waarde,” in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 13.

je wel voorstellen dat een gemeente een bepaald belang of ideaal heeft in een wijk, met bepaalde middelen. Maar dan moeten mensen daar wel intrinsiek in geloven en willen doen.”²⁵²

Onmiddellijke intrinsieke waarde

Met “immediate intrinsic benefits inherent in the arts experience” wordt in *Gifts of the Muse* bedoeld op “benefits that enhance the life of the individual but do not have spillover as public effect.”²⁵³ Als twee mogelijkheden waarin de ‘onmiddellijke intrinsieke waarde’ zich kan uiten worden ‘het geboeid zijn’ en ‘plezier’ genoemd.²⁵⁴ Dat sport en cultuur plezier kunnen opleveren bij publiek en beoefenaars staat vast, maar ontstaat er ook plezier of geboeidheid als gevolg van de verbinding tussen sport en cultuur en speelt dit een rol als argument voor verbinding?

Een verbinding tussen sport en cultuur zorgt er in veel gevallen voor dat beoefenaars in aanraking komen met beide sectoren. Dit kan ervoor zorgen dat zij er eerder achter komen wat ze het ‘leukst’ vinden, zodat zij een eventuele overstap kunnen maken naar een andere discipline. “Want voor het zelfde geld is iemand door zijn ouders of vriendjes gestimuleerd om te gaan sporten, maar is dat niet wat bij hem past. En misschien cultuur wel.”²⁵⁵ Marian ter Haar noemt een voorbeeld uit de praktijk om dit voordeel van verbinding te illustreren:

“In Varsselder-Veldhunen trinden de jongens B1 en die hoorden dan die muziekvereniging of harmonie oefenen. Toen kwamen die jongens tot de conclusie dat ze het slagwerk heel leuk vonden maar ze wilden niet in zo’n pakje en ze wilden ook niet mee lopen door het dorp. Dus ze wilden gewoon wel een slagwerkgroep. Dus nu hebben ze daar een slagwerkgroep geformeerd.”²⁵⁶

Richard Jacobs geeft aan dat bij de evaluatie en effectmeting van de pilotprojecten de mate waarin de activiteiten ‘leuk’ zijn gevonden ook wordt meegewogen.²⁵⁷ Echter, het verbinden van sport en cultuur met als hoofddoel om een ‘leuke’ activiteit op te zetten lijkt zeldzaam. De onmiddellijke intrinsieke waarde speelt dus vooral een rol wanneer de verbinding een kans biedt om te ontdekken waar je passie ligt.

Vergroting van individuele capaciteiten

Een belangrijke eigenschap die de kunsten wordt toegeschreven is de vergroting van individuele capaciteiten: “the development of the individual’s capacity to perceive, feel, and interpret the world

²⁵² Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²⁵³ McCarthy, Kevin F. et al., *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, Santa Monica: Rand Organisation, 2004, pp 44-47.

²⁵⁴ Idem, pp. 45-47.

²⁵⁵ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

²⁵⁶ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²⁵⁷ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

of everyday experience.”²⁵⁸ Kunst kan op die manier leiden tot cognitieve groei: “[a contribution] to our intellectual growth by requiring us to be receptive to new experiences and to relate them to our own knowledge of the world.”²⁵⁹

Erik Scherder, hoogleraar neuropsychologie aan de VU Amsterdam, heeft met zijn wetenschappelijke colleges over cognitieve groei door muziek, muziek maken en bewegen een grote invloed gehad op het debat over de verbinding tussen sport en cultuur. Onder andere Johan Wakkie, de voorzitter van de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur, noemt de ideeën van Scherder vaak in opiniestukken en presentaties over sport en cultuur. Sport en cultuur zouden “goed voor het brein” zijn, met name wanneer de hersenen nog in ontwikkeling zijn.²⁶⁰ Scherder heeft onderzocht wat het effect is van beweging, muziek maken en luisteren op het brein en heeft aangetoond dat het volume door beweging en muziek hierdoor toeneemt.²⁶¹ Ook houden muziek en bewegen het brein fit en houdt het Alzheimer langer buiten de deur.²⁶²

Eén van de pilotprojecten gericht op de verbinding tussen sport en cultuur, combineert een aanbod van hockey en muzikles op één locatie. De bevindingen van Scherder zijn daarbij erg belangrijk geweest: “De hockeybond heeft met name dit verzoek ingediend vanwege een professor die een verband heeft gelegd tussen sport en cultuur en heeft geconcludeerd dat de geestelijke activiteit van het brein wordt versterkt wanneer zowel sport als cultuur worden beoefend.”²⁶³ De vergroting van de individuele capaciteiten speelt in sommige gevallen dus een grote rol als intrinsieke waarde van een verbinding tussen sport en cultuur.

Bijdrage aan de publieke sfeer

Een belangrijke ‘contribution to the public sphere’²⁶⁴ vanuit een intrinsieke waarde van de verbinding tussen sport en cultuur weet Marian ter Haar te benoemen. Ter Haar stelt dat het samenbrengen van sport en cultuur “bijdraagt aan het vermogen van mensen om verschillen te leren.”²⁶⁵ Dit vermogen ontstaat als gevolg van het samenbrengen van verschillende soorten mensen en op die manier het bevorderen van diversiteit op een vereniging:

²⁵⁸ McCarthy, Kevin F. et al., *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, Santa Monica: Rand Organisation, 2004, p. 47.

²⁵⁹ Idem.

²⁶⁰ Wakkie, Johan, “Plenair,” Presentatie voorjaar 2016, <https://www.sportindebuurt.nl/bestanden/presentaties/In-voorjaar-2016/Plenair%20Johan%20Wakkie.pdf>.

²⁶¹ Deekman, Amalia, *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers*, Utrecht: LKCA, 2014, p. 9.

²⁶² Cardinaal, Vincent, “Tien vragen aan SKVR ambassadeur Erik Scherder,” gepubliceerd op 17 januari 2016, http://www.skvr.nl/Dichtbij/Nieuws/Tien_vragen_aan_SKVR_ambassadeur_Erik_Scherder.aspx.

²⁶³ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

²⁶⁴ McCarthy, Kevin F. et al., *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*, Santa Monica: Rand Organisation, 2004, pp 44-51.

²⁶⁵ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

“Het is toch anders als je mono-disciplinair voetbal in de kantine hebt, dan dat je in een dorps huis ook de toneelvereniging of de fanfare tegenkomt (...) Dan heb je toch een andere dynamiek. Hoe diverser, hoe rijker. Dat vind ik wel een hele grote kracht van het samenbrengen.”²⁶⁶

Maar waarom is dit ‘vermogen om verschillen te leren’ belangrijk en hoe draagt het bij aan de publieke sfeer? Ter Haar ziet sport en cultuur als belangrijke factoren in de strijd tegen sociale ongelijkheid en klassenverschillen, wat volgens haar “de uitdaging van de tijd” is.²⁶⁷ Er zijn grote verschillen in het sport- en cultuuraanbod tussen achterstandswijken en rijke wijken. “In de laatstgenoemde worden zowel sport en cultuur aangeboden in de opvoeding terwijl dat in de wijken met een grote achterstand niet het geval is. Dat draagt natuurlijk bij aan het vergroten van de verschillen die er nu al zijn. Daarin vind ik wel dat we een rol hebben, ook in de samenwerking met sport en cultuur.”²⁶⁸ Ter Haar noemt deze bijdrage aan de publieke sfeer haar ‘voornaamste drijfveer’ om sport en cultuur bij elkaar te brengen, “want door spanningen in de samenleving en politieke kwesties worden sommige mensen ook heel erg uit elkaar gedreven. Door gewoon dingen samen te doen – samen muziek maken of sporten – dan leer je elkaar kennen en dan is er ook minder wrijving.”²⁶⁹

De bijdrage van sport en cultuur aan het overbruggen van verschillen wordt ook benadrukt door het Kinderrechtencollectief, een groep organisaties die zich inzetten op een betere naleving van de kinderrechten: “Kinderen die in Nederland onder de armoedegrens leven, zitten minder vaak op sport, muziekles of scouting dan rijkere kinderen. Dat is ongewenst, want de ontwikkeling van een kind wordt steeds meer bepaald door activiteiten in hun vrije tijd.”^{270 271} Het verschil in participatie tussen arm en rijk wordt volgens Ter Haar alleen maar groter, waardoor de noodzaak tot een oplossing groot is. ‘Ontmoeting’ is daarbij het sleutelwoord om verschillen te overbruggen. Ter Haar, momenteel bezig met een onderzoek naar de betekenis van sport- en cultuurverenigingen voor de leefbaarheid in krimpgebieden,²⁷² ziet het gat tussen deze verschillen sneller gedicht worden in dorpen dan in wijken, omdat arm en rijk in dorpen vaak op dezelfde vereniging zitten. In wijken is dat anders:

²⁶⁶ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²⁶⁷ Idem.

²⁶⁸ Idem.

²⁶⁹ Idem.

²⁷⁰ Kinderrechtencollectief, “Artikel 31. Recreatie,” geraadpleegd op 12 juni 2016, <http://www.kinderrechten.nl/p/13/213/mo101-cg22p2/artikel-31>.

²⁷¹ In artikel 31 van de rechten van het kind is vastgelegd dat elk kind recht heeft op vrije tijd, deelneming aan spel, recreatieve bezigheden en het culturele leven. Bron: United Nations Human Rights, “Convention on the Rights of the Child,” Aangenomen conventie-overeenkomst, 20 november 1989.

²⁷² Dit onderzoek van Marian ter Haar is nog niet gepubliceerd op het moment van schrijven.

“Weliswaar treft men elkaar in de competitie wel: de jongens uit Overvecht voetballen tegen de jongens uit Oost, maar ze zitten dikwijls niet meer bij elkaar in de club in de grote steden. Dat heeft verstrekende gevolgen voor de kinderen in economisch zwakkere milieus. Zij worden minder uitgedaagd dan de kinderen uit de welgestelde milieus om verschillen te overbruggen, omdat ze veel meer in gedeelde laag-economische achtergronden zitten.”²⁷³

In het maatschappelijke probleem dat Ter Haar beschrijft hebben sport en cultuur een gemeenschappelijk doel: het overbruggen van verschillen in de samenleving. Het intrinsieke vermogen om verschillen te leren, wat tot stand kan komen door ontmoetingen tussen verschillende types mensen uit verschillende klassen op sport- en cultuurverenigingen, kan bijdragen aan de oplossing van problemen door steeds groter wordende klassenverschillen in de maatschappij. Een samenwerking tussen sport en cultuur kan hier aan bijdragen: “Het is eigenlijk heel aangewezen om daarin samen op te trekken, om kinderen beide te kunnen bieden.”²⁷⁴ Ook kan een gedeelde accommodatie er aan bijdragen dat (klassen)verschillen makkelijker overbrugd worden als de toneelspelers en voetballers in één pand zitten.²⁷⁵

Verbinding voor de verbinding

Naast de extrinsieke en intrinsieke waarden die aan de verbinding tussen sport en cultuur kunnen worden gekoppeld, kan de verbinding zelf ook als doel centraal staan. Een verbinding als doel *an sich*, zonder dat het als middel wordt ingezet om een bepaalde waarde te realiseren. Wordt een ‘verbinding voor de verbinding’ – te vergelijken met de kunstopvatting *l’art pour l’art*²⁷⁶ – ingezet als motief voor het samenbrengen van sport en cultuur? En is het een legitiem argument?

De eerste vraag is snel beantwoord: in de pilotprojecten wordt de verbinding *an sich* gezien als een doel van de samenwerking tussen sport en cultuur. Over de pilotprojecten zegt Richard Jacobs: “Het einddoel van de pilots is dat er meer samenwerking is op lokaal niveau.” Het pilotproject in Nederweert stelt het creëren van netwerken en samenwerkingen binnen de sport- en cultuursector als doel: “Uiteindelijk is [het organiseren van een gezamenlijke activiteit] het middel dat er voor moet zorgen dat de verenigingen met elkaar in contact komen, dat ze elkaar leren kennen.”²⁷⁷ Voorzitter van de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur Johan Wakkie ziet verbinding als hetgene wat een ontmoeting interessant maakt: “De vraag is: waar ontmoet je elkaar, en wat maakt

²⁷³ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²⁷⁴ Idem.

²⁷⁵ Dit blijkt uit het onderzoek van Marian ter Haar in de Achterhoek, waar de overstap tussen bijvoorbeeld de muziek- en voetbalvereniging snel gemaakt is. Dit onderzoek is nog niet gepubliceerd op het moment van schrijven. Bron: Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²⁷⁶ Al worden er bij de opvatting *l’art pour l’art* wel intrinsieke waarde aan de kunsten toegekend.

²⁷⁷ Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

de ontmoeting interessant?²⁷⁸ Dat hoeft niet ingewikkeld te zijn. Je brengt twee interesses bij elkaar, zo simpel is het.²⁷⁹ Ook de stuurgroep zelf heeft als doel om de samenwerking en integraal beleid op het gebied van sport en cultuur te stimuleren en is daarmee gericht op de verbinding *an sich*.²⁸⁰

Bij de bovenstaande formuleringen van Jacobs en Wakkie en de doelstellingen van de stuurgroep moet worden aangetekend dat wanneer de ‘verbinding voor de verbinding’ als motief wordt genomen, dit niet per definitie wil zeggen dat andere extrinsieke of intrinsieke waarden niet worden gezien of dat de waarden niet kunnen bestaan. De verbinding *an sich* wordt in de meeste gevallen als doel genoemd naast andere waarden, zoals de waarde van citymarketing in Nederweert.²⁸¹ Daarmee is echter nog niet de vraag beantwoord of het noemen van de ‘verbinding voor de verbinding’ een legitiem argument is van een samenwerking tussen beide sectoren.

Sanne Helbers van de Sportief Besteed uit in haar kritische betoog “Sport en cultuur: verbinden door bewust geen verbinding te zoeken” enkele twijfels over de zoektocht naar samenwerking tussen sport en cultuur. Helbers is kritisch over de manier waarop er soms geforceerd verbinding wordt gezocht tussen de beide domeinen en de verbinding zelf hierin centraal lijkt te staan. Helbers noemt in haar betoog drie inzichten over de verbinding tussen sport en cultuur:

- 1) “Sport en cultuur vertegenwoordigen eigen waarden;”
- 2) “Sport noch cultuur is een doel op zich wanneer ze ingezet worden bij het tackelen van en maatschappelijk vraagstuk;”
- 3) “Het is irrelevant of er bruggen gebouwd worden tussen sport en cultuur, omdat de samenwerking volgt doordat beide maatschappelijke doelen nastreven en zij elkaar daarin vinden.”²⁸²

Het tweede inzicht dat Helbers noemt, geeft aan dat sport en cultuur gezien kunnen worden als middelen die maatschappelijke doelen kunnen realiseren, maar zelf geen ‘doel op zich’ zijn. Dit sluit aan bij de stelling van Kees Vuyk, die uitlegt dat beleid altijd wordt ingezet om doelen te bereiken,

²⁷⁸ Deze vraag doet vermoeden dat Wakkie doelt op waarden die buiten de verbinding *an sich* liggen, maar hij bevestigt met zijn antwoord dat de ontmoeting ‘interessant’ wordt door het simpelweg verbinden van sport en cultuur.

²⁷⁹ Vogd, Kirsten, “Sport en cultuur verbinden? Begin bij plezier en houd het simpel!,” gepubliceerd op 14 januari 2016, <http://www.lkca.nl/cultureel-kapitaal/opinie-johan-wakkie>.

²⁸⁰ LKCA, “Nationaal actieplan sport en cultuur,” geraadpleegd op 7 april 2016, <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-en-cultuur/over>.

²⁸¹ Het pilotproject in Nederweert is er onder andere op gericht om de betreffende wijk beter op de kaart te zetten, omdat “een bepaalde wijk van de stad en haar projecten onderbelicht was.” Bron: Interview met Richard Jacobs (NOC*NSF) door de auteur, 3 mei 2016.

²⁸² Helbers, Sanne, “Sport en cultuur: verbinden door bewust geen verbinding te zoeken,” geraadpleegd op 10 mei 2016, <http://sportiefbesteed.nl/wp-content/uploads/sites/2/2015/09/20151221-Artikel-Sport-en-Cultuurverbinden-door-bewust-geen-verbinding-te-zoeken.pdf>.

want “beleid is altijd instrumenteel.”²⁸³ ²⁸⁴ Een verbinding tussen sport en cultuur zou dus altijd een doel voor ogen moeten hebben die buiten de verbinding zelf ligt.

In haar derde inzicht stelt Helbers dat een verbinding (vanzelf) zou moeten volgen vanuit een gezamenlijk doel. Sport en cultuur moeten zich “verbinden door bewust geen verbinding te zoeken.”²⁸⁵ Wanneer sport en cultuur beide een bepaald maatschappelijk doel willen bereiken “komen ze elkaar ook tegen en vloeien ze in elkaar over, zonder dat ze hun eigen waarden verliezen en zonder dat het krampachtig wordt (...).”²⁸⁶ Een samenwerking kan dan ook alleen slagen wanneer beide hetzelfde doel nastreven. Helbers is daarbij kritisch op het uitgangspunt dat samenwerking tussen sport en cultuur wordt gezien als doel op zich:

“Een samenwerking moet volgens ons echter van een andere kant aangevlogen worden dan dat hij nu vaak wordt voorgesteld. Want de samenwerking tussen sport en cultuur wordt vaak gezien als doel op zich en daarvoor moeten de waarden samengebracht worden. Maar de verschillende waarden die allebei vertegenwoordigen hoeven niet samen te gaan, als ze maar wel een gemeenschappelijk doel hebben.”²⁸⁷

Marian ter Haar is het met Helbers eens dat sport en cultuur niet ‘geforceerd’ bij elkaar gebracht moeten worden. Echter, zij noemt ook als argument dat het opzoeken van de verbinding voordelen kan hebben: “Je kunt ook op zoek gaan naar waar het is, hoe het daar gekomen is en wat daar de waarde van is. Dan kan je daar anderen kennis van laten nemen. Niet omdat je denkt dat ze het dan ook kunnen gaan doen, maar wel om hen te laten kijken naar hun eigen situatie, om te kijken wat zij daar dan mee kunnen.”²⁸⁸ Verbinding wordt op die manier niet geforceerd of opgelegd, maar kan wel worden aangeboden als inspiratie.

Centraal in het betoog van Helbers staat haar overtuiging dat sport en cultuur hun eigen waarden niet mogen verliezen in het aangaan van een samenwerking.²⁸⁹ Wanneer dit wel gebeurt

²⁸³ Vuyk, Kees, “De controverse over de waarde van kunst,” in *Boekman 77: Het belang van kunst*, Boekman: Amsterdam, 2008, p. 10.

²⁸⁴ Verbinding is in deze context te beschouwen als een beleidskeuze op organisatieniveau.

²⁸⁵ Helbers, Sanne, “Sport en cultuur: verbinden door bewust geen verbinding te zoeken,” geraadpleegd op 10 mei 2016, <http://sportiefbesteed.nl/wp-content/uploads/sites/2/2015/09/20151221-Artikel-Sport-en-Cultuurverbinden-door-bewust-geen-verbinding-te-zoeken.pdf>.

²⁸⁶ Idem.

²⁸⁷ Idem.

²⁸⁸ Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²⁸⁹ Hoogleraar Vrijtijdsbesteding aan de Universiteit van Tilburg Hans Sommaas sluit zich aan bij de opvatting van Helbers dat het vooropstellen van de eigen doelen een voorwaarde is voor een goede samenwerking. Sommaas stelt dat “(...) als je goed wil samenwerken, heb je eerste een verdomd goed beeld nodig van je eigenwaarde.” Ook de voormalig directeur van het LKCA Ocker van Munster is het hier mee eens: “[bij een verbinding] kun je niet om de eigenheid, en dus om het verschil tussen sport en cultuur heen. (...) Het wordt pas spannend als sport en cultuur elk vanuit hun kern bij elkaar komen.” Bronnen: Vergoossen, Frank, “Sport en cultuur: een goed stel!,” in *Klankwijzer 7* (2014), p. 30, en: Van Munster, Ocker, “Sport en cultuur: de kracht van

bestaat het gevaar dat “het geforceerd samenbrengen van de twee als een gedwongen huwelijk voelt.”²⁹⁰ Een samenwerking moet volgens Helbers ‘vanzelf’ volgen uit een gezamenlijk doel, waarbij sport en cultuur de middelen zijn om dit doel te bereiken.²⁹¹

Een verbinding *an sich*, het creëren van samenwerkingen en het stimuleren van contacten en netwerken tussen sport- en cultuurinstellingen blijken dus op zichzelf geen legitiem argument te zijn voor een verbinding. Althans, de verbinding kan niet het uiteindelijke doel zijn, maar een samenwerking zou zich wel kunnen richten op de versterking van verbindingen die als middel kunnen worden ingezet om andere doelen te verwezenlijken.

Belangrijk is dat het uiteindelijke doel van de verbinding in het vizier moet blijven: wat heeft het opbouwen van netwerken, het stimuleren van samenwerkingen en het samenbrengen van sport en cultuur voor zin? Ook wanneer het belang van de versterking van verbindingen voor de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur het verwerven van kennis over vormen van samenwerking is, moet de stuurgroep voor ogen hebben welke organisatorische of maatschappelijke waarde deze kennis kan hebben.²⁹² Dit voorkomt dat de ‘waarom’-vraag onbeantwoord blijft, zoals volgens Simon Sinek in de meeste organisaties het geval is.²⁹³ Sport en cultuur samenbrengen met als doel de verbinding *an sich*, kan leiden tot ‘gedwongen huwelijken’ waarbij niet het ‘waarom’ maar het ‘wat’ centraal staat.

het lokale initiatief,” gepubliceerd op 6 oktober 2014, <http://www.lkca.nl/publicaties/blogs/de-kracht-vanhet-lokale-initiatief>.

²⁹⁰ Helbers, Sanne, “Sport en cultuur: verbinden door bewust geen verbinding te zoeken,” geraadpleegd op 10 mei 2016, <http://sportiefbested.nl/wp-content/uploads/sites/2/2015/09/20151221-Artikel-Sport-en-Cultuurverbinden-door-bewust-geen-verbinding-te-zoeken.pdf>.

²⁹¹ Idem.

²⁹² Een organisatorische waarde van kennisdeling is bijvoorbeeld het voorkomen dat “het wiel steeds opnieuw uitgevonden moet worden” bij nieuwe samenwerkingen. Bron: Interview met Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) door de auteur, 20 april 2016.

²⁹³ Nelson Holmes, “TED talk: Simon Sinek – “The Golden Circle” Clip,” YouTube video, gepubliceerd op 9 mei 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=I5TwOPGcyN0..>

Conclusies

Een verbinding tussen sport en cultuur kan op vele manieren worden gelegd. Overeenkomstige factoren vormen vaak een aanleiding om een verbinding aan te gaan tussen de sectoren. Zo zijn beide vrijetijdsbestedingen en worden ze ingezet bij maatschappelijke vraagstukken. De verbinding tussen sport en cultuur komt onder andere tot stand in cross-overs, culturele sportevenementen, de sportificatie van kunst en de artificatie van sport.

In de politiek komt de verbinding tot ontwikkeling onder leiding van minister Bussemaker van OCW, doordat zij de verbinding van de cultuursector met andere sectoren wil stimuleren, onder andere door middel van een financiële impuls via de cultuurfondsen voor de verbinding tussen sport en cultuur. De oprichting van de landelijke stuurgroep Sport & Cultuur in 2014 heeft geleid tot een impuls van het debat over de verbinding en de start van vier pilotprojecten in 2016.

In dit onderzoek is onderzocht welke waarden naar voren komen in het actuele politieke en maatschappelijke debat over de verbinding tussen sport en cultuur. In het debat worden sport en cultuur beschouwd als parallellen met veel gelijkenissen en gemeenschappelijke doelen. Er is gebleken dat zowel extrinsieke als intrinsieke waarden een motief kunnen zijn om de verbinding te leggen. De maatschappelijke waarde van de verbinding wordt het vaakste genoemd als argument. In mindere mate komen ook de organisatorische en intrinsieke waarden naar voren en in specifieke gevallen de waarde van citybranding.

Opvallend is dat de economische waarde van de verbinding, bijvoorbeeld het bevorderen van financiële efficiëntie door een samenwerking, nauwelijks naar voren komt in het debat. De waarde blijkt in grote mate een motief te zijn voor verbinding, maar wordt niet naar buiten toe uitgedragen als uitgangspunt en heeft een ondergeschikte positie in het debat ten opzichte van de maatschappelijke en intrinsieke waarde. Op dit punt is de houding van betrokkenen te vergelijken met de aversie tegen de economische waarde in het instrumentele cultuurbeleid.

In verbindingen waar de organisatorische waarde tot uiting komt, valt op dat cultuur in verschillende voorbeelden van sport 'leert' op het gebied van organisatie en aanpak. Andersom is er weinig sprake van sportinstellingen die van cultuurinstellingen leren. Sport blijkt wel open te staan voor invloeden vanuit de cultuurwereld en ook ligt het niet aan de hiërarchie van de sectoren in het debat. Hoewel de intentie aanwezig is, blijkt de cultuurwereld door de samenwerking tot dusver meer van de sportwereld te leren dan andersom.

Van de intrinsieke waarden speelt 'plezier' een rol als motief voor verbinding door een kans te creëren voor mensen om met verschillende disciplines in aanraking te komen. Op die manier kunnen zij ontdekken wat ze het leukst vinden. Sport en cultuur vullen elkaar aan als het gaat om het

stimuleren van de hersenen. Een belangrijke rol wordt gezien voor een verbinding om de klassenverschillen in de samenleving te verkleinen door het 'vermogen om verschillen te leren' te bevorderen. Sport en cultuur kunnen hierin samen optrekken door het aanbod in wijken te vergroten en door de sectoren bij elkaar te brengen waardoor verschillen makkelijker kunnen worden overbrugd.

Sport en cultuur bezitten los van elkaar waarden die van belang zijn, zowel extrinsiek als intrinsiek. Een versterking van het effect van deze waarden is in veel gevallen een motief om een verbinding aan te gaan. Dit komt naar voren in het positieve effect van verbinding op het stimuleren van leefbaarheid en beweging, de organisatorische versterking van betrokken organisaties en de vergroting van de individuele capaciteiten. Ook kunnen sport en cultuur elkaar versterken door een positie in te nemen midden in de maatschappij, door middel van de Open Club-gedachte, het Maatschappelijk Verantwoord Verenigen of door de inzet van combinatiefunctionarissen.

De verbinding tussen sport en cultuur komt ook als doel *an sich* naar voren in het debat. Een verbinding die wordt gepresenteerd als doel op zich kan overkomen als een 'geforceerde' verbinding waarbij de eigen waarden van de betrokkenen uit het oog wordt verloren. Deze 'verbinding voor de verbinding' blijkt echter een misplaatst argument: verbinding is altijd een middel om andere doelen mee te verwezenlijken en geen doel op zich. Het voor ogen houden van het uiteindelijke doel van de verbinding is erg belangrijk maar daar lijkt niet altijd sprake van te zijn. De 'waarom'-vraag van de verbinding moet gesteld blijven worden, ook als het gaat om het stimuleren van samenwerkingen tussen sport en cultuur door de landelijke stuurgroep. Sport en cultuur samenbrengen met als doel de verbinding *an sich*, is gevolg van kortzichtig beleid en doet geen eer aan de extrinsieke en intrinsieke waarden die door de verbinding tot stand kunnen komen.

Het debat over de verbinding tussen sport en cultuur zit nog in een exploratiefase. Het is nog niet vastgesteld op welke manieren een verbinding de meeste voordelen kan opleveren. Ook is er in het debat slechts een beperkte mate van onenigheid over het onderwerp. De verbinding tussen sport en cultuur is één van de mogelijke verbindingen die de sport- en cultuursector kunnen aangaan. Niet per definitie belangrijker of minder belangrijk dan andere verbindingen, maar wel een verbinding met kansen. Sport en cultuur samen op een podium? Niet eens zo'n gek idee.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Mijn onderzoek heeft niet alle vraagstukken over dit onderwerp kunnen beantwoorden. Voor een heldere beantwoording van enkele vraagstukken wil ik suggesties doen voor vervolgonderzoek.

De parallellen tussen sport en cultuur kunnen uitgebreider worden onderzocht. Bijvoorbeeld gericht op waar sport en cultuur samenkomen: competitiviteit of fysieke activiteit in cultuuruitingen, of esthetiek in sport. Een technische of trainingsspecifieke studie zou kunnen verdergaan op de vraag die in het NTR-programma 'Voetballers dansen niet!' wordt gesteld: waar kunnen voetballers (of andere sporters) leren van dansers en vice versa? Ook zou het interessant zijn om de parallellen tussen de sport- en cultuursector met betrekking tot het onderscheid tussen 'hoog' en 'laag' verder uit te diepen.

Een conclusie uit dit onderzoek richt zich op het gegeven dat de cultuursector vooralsnog meer van de sportsector lijkt te leren dan andersom. Het zou interessant zijn om een vervolgonderzoek te doen naar de reden hierachter en om uit te diepen waar er kansen liggen om van elkaar te leren voor de beide sectoren. Een dergelijk onderzoek kan een grote bijdrage leveren aan het debat over de verbinding tussen sport en cultuur.

Dit onderzoek richt zich op de verbinding tussen sport en cultuur. Een vergelijkbaar onderzoek zou zich kunnen richten op de verbindingen van sport of cultuur met de zorg- en welzijnssector. Vervolgonderzoek in deze richting kan de waarden en kansen laten zien van verbindingen met de zorg- en welzijnssector en op die manier een waardevolle bijdrage leveren aan de sport- en cultuursector.

Samenvatting

De masterthesis *Sport en cultuur: samen op een podium* richt zich op de verbinding tussen sport en cultuur en de waarden die aan deze verbinding worden toegekend. Het onderzoek laat zien hoe er verbinding kan worden gelegd tussen sport en cultuur, gaat in op de ontwikkeling van het politieke en maatschappelijke debat over dit onderwerp, en analyseert de extrinsieke en intrinsieke waarden en argumenten die naar voren komen in dit debat.

Parallellen en ontwikkelingen

Sport en cultuur vertonen veel gelijkenissen en kunnen worden beschouwd als parallelle werelden. Beide zijn vrijetijdsbestedingen en worden ingezet als oplossing voor maatschappelijke vraagstukken. Ook zijn er verschillen: de focus ligt bij sport op fysieke activiteit en competitiviteit en bij cultuur op esthetiek en creativiteit, en het onderscheid tussen 'hoog' en 'laag' in de cultuur blijkt maar beperkt toepasbaar op de sportsector. Cross-overs, sportificatie van kunst en de artificatie van sport zijn enkele voorbeelden van verbinding.

Onder invloed van Bussemaker wordt er vanuit het ministerie van OCW veel geïnvesteerd in de verbindingen van de cultuursector met andere sectoren. De verbinding met sport wordt vanuit de zes cultuurfondsen ondersteund. In 2014 ontstaat er een landelijke stuurgroep Sport & Cultuur, welke zich richt op kennisuitwisseling, het gezamenlijk optrekken en het stimuleren van integraal beleid. Onder meer combinatiefuncties en de Open Club-gedachte zijn maatschappelijke ontwikkelingen die de verbinding tussen sport en cultuur beïnvloeden.

Extrinsieke waarden

De economische waarde van verbinding, bijvoorbeeld door financiële efficiëntie door een samenwerking, is een voordehand liggende invalshoek maar komt opvallend weinig naar voren in het debat over de verbinding. De economische waarde heeft een ondergeschikte positie ten opzichte van de maatschappelijke of intrinsieke waarde en wordt door betrokkenen niet uitgedragen als motief om een verbinding aan te gaan. Deze houding vertoont parallellen met de aversie tegen de economische waarde in het kunstbeleid.

De maatschappelijke waarde blijkt het belangrijkste motief voor een verbinding. Veel verbindingen ontstaan op basis van overeenkomstige maatschappelijke waarden zoals stimulering van vitaliteit, beweging en leefbaarheid, waarbij de verbinding kan zorgen voor een versterking van deze waarden.

De organisatorische waarde uit zich in efficiëntieverhoging of een gezamenlijke aanpak van doelen. Ook het 'leren' van de andere sector is belangrijk. Cultuur kan van sport leren op het gebied

van profilering, de inzet van sport in wijken en de organisatiestructuur van sport. Hoewel de intentie aanwezig is, zijn de voorbeelden waarin sport van cultuur leert echter zeer schaars.

De waarde van city- of regiobranding is een motief wanneer sport en cultuur samen worden ingezet om een stad of regio onder de aandacht te brengen. Een voorbeeld is een cultureel sportevenement zoals de Grand Départ.

Intrinsieke waarden

De onmiddellijke intrinsieke waarde, die zich uit in 'het geboeid zijn' en plezier, komt vooral tot uiting in de verbinding wanneer beoefenaars met zowel sport als cultuur in aanraking worden gebracht. Beoefenaars kunnen zo ontdekken aan welke disciplines zij het meeste plezier beleven.

De vergroting van individuele capaciteiten speelt een rol als waarde bij verbindingen, door het aanvullende karakter van sport en cultuur op de ontwikkeling van de hersenen. Het belang van het prikkelen van de hersenen door zowel sport als cultuur wordt gezien als reden tot verbinding. Een bijdrage aan de publieke sfeer wordt bewerkstelligd door de ontwikkeling van het 'vermogen om verschillen te leren' door sport en cultuur. Door samenwerking van sport en cultuur kunnen klassenverschillen in de maatschappij makkelijker worden overbrugd.

Verbinding als doel of verbinding als middel?

Naast de extrinsieke en intrinsieke waarden wordt ook de verbinding *an sich* genoemd als doel van het samenbrengen van sport en cultuur: een 'verbinding voor de verbinding'. Dit argument blijkt niet legitiem, omdat verbinding een middel is om andere doelen mee te verwezenlijken. Bij een verbinding moet de 'waarom'-vraag centraal staan en de betrokken instellingen moeten goed het doel van de samenwerking voor ogen hebben.

Het debat over de verbinding tussen sport en cultuur is zich nog aan het ontwikkelen. Er is nog geen overeenstemming over de juiste aanpak en de waarden die centraal moeten staan. Wel is het duidelijk dat de verbinding zowel extrinsiek als intrinsiek van grote waarde kan zijn. Sport en cultuur samen op een podium? Niet eens zo'n gek idee.

Bibliografie

Beleidsstukken

Ministerie van OCW. "Cultuur beweegt: de betekenis van cultuur in een veranderende samenleving." Brief aan de Tweede Kamer (10 juni 2013).

Ministerie van OCW. "Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid." Brief aan de Tweede Kamer (8 juli 2014).

Ministerie van OCW. "Ruimte voor cultuur. Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020." Beleidsnota (8 juni 2015).

Ministerie van VWS en ministerie van OCW. "Koersbrief combinatiefuncties." Koersbrief (13 augustus 2007).

Rijksoverheid. "Bruggen slaan." Regeerakkoord VVD – PvdA (29 oktober 2012).

Bronnen

AD.nl. "Vissen is vanaf vandaag officieel een sport." Gepubliceerd op 20 november 2012.

<http://www.ad.nl/ad/nl/1021/Meer-sport/article/detail/3351039/2012/11/20/Vissen-is-vanaf-vandaag-officieel-eensport.dhtml>.

Alexander, Victoria D. *Sociology of the Arts: exploring fine and popular forms*. Oxford: Blackwell (2003).

Altink, Adri. *De Muzen op het schavot. Nederlanders op de Olympische kunstwedstrijden*. Brave New Books: s.l. (2014).

Artlovesport.com. "Blog." Geraadpleegd op 12 juni 2016. <http://www.artlovesport.com/#!blog/c1inh>.

Benali, Abdelkader. "De kunst van het lopen." Geraadpleegd op 27 mei 2016.

<http://www.lkca.nl/agenda/bijeenkomstenlkca/~media/b24d8167abf94a5ba41193d1e3b7723a.ashx>.

Blitz, Matt. "When art was an Olympic sport." Gepubliceerd op 22 december 2014.

<http://www.todayifoundout.com/index.php/2014/12/art-olympic-sport/>.

Boekmanstichting. "Verslag symposium: Kaalslag of Cultuuromslag?" Gepubliceerd op 8 juli 2015.

<http://boekman.boekman.devel.lemoncake.nl/blog/verslag-symposium-kaalslag-cultuuromslag>.

Bongers, Hugo. "Melk is goed voor elk." In *Boekman 77: Het belang van kunst*. Boekman: Amsterdam (2008), pp.32-33.

Bottenburg, Maarten van et al. *Evaluatie Le Grand Départ Utrecht 2015*. Universiteit Utrecht: Utrecht (2015).

Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Londen: Harvard University Press (1987, 1e druk: 1979).

Cardinaal, Vincent. "Tien vragen aan SKVR ambassadeur Erik Scherder." Gepubliceerd op 17 januari 2016.

http://www.skvr.nl/Dichtbij/Nieuws/Tien_vragen_aan_SKVR_ambassadeur_Erik_Scherder.aspx.

Collinet, Cécile et al. "Physical Practices and Sportification: Between Institutionalisation and Standardisation. The Example of Three Activities in France." In *The International Journal of the History of Sport* 30:9 (2013), pp. 989-1007.

Combinatiefuncties.nl. "Wat is een combinatiefunctie?" Geraadpleegd op 27 mei 2016.

<http://www.combinatiefuncties.nl/watiseencombifunctie.asp>.

Culturele hoofdstad van Europa. "European Sports for All Games." Geraadpleegd op 14 juni 2016.

<http://www.2018.nl/nl/projecten#sport-for-europe>.

De Meyer, Gust. *Cultuur met een kleine c*. Leuven: Acco (2004).

Deekman, Amalia. *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggenbouwers*. Utrecht: LKCA (2014).

Sport & Cultuur: samen op een podium

Dejonghe, Trudo. *Sport in de wereld. Ontstaan, evolutie en verspreiding*. Gent: Academia Press (2007).

DUIC. "Nog 100 dagen tot de Tour: de verschillende activiteiten voor morgen op een rijtje." Gepubliceerd op 25 maart 2015. <https://www.duic.nl/uitgaan/nog-100-dagen-tot-de-tour-de-verschillende-activiteiten-voor-morgen-op-een-rijtje/>.

DUIC. "Utrecht presenteert programma 100 dagen feest Tour de France." Gepubliceerd op 3 december 2014. <https://www.duic.nl/cultuur/utrecht-presenteert-programma-100-dagen-feest-tour-de-france/>.

Eindhoven, Maryse. *Het culturele sportevenement*. Scriptie Event management (2015). http://www.lkca.nl/~media/kennisbank/publicaties/2015/ak_2015_het_culturele_sportevenement.pdf.

Eindhoven-Actueel.nl. "Urban sports verkozen tot kernsport in Eindhoven." Gepubliceerd op 14 september 2015. <http://www.eindhoven-actueel.nl/urban-sport-verkozen-tot-kernsport-in-eindhoven/>.

European Institute for Brand Management. "City branding: introductie." Geraadpleegd op 14 juni 2016. <http://www.eurib.org/bibliotheek-kenniscentrum/kenniscentrumeurib/citybranding.html>.

Franssen, Simons en Marion Wetzels. *Cultuur in beweging. Duurzaam beïnvloeden van culturele processen in organisaties*. Assen: Koninklijke van Gorcum (2001).

Fujiwara, Daniel et al. *Quantifying and Valuing the Wellbeing Impacts of Culture and Sport*. Londen: Department for Culture, Media & Sport (2014).

Fujiwara, Daniel et al. *Quantifying the Social Impacts of Culture and Sport*. Londen: Department for Culture, Media & Sport (2014).

Gemeente Eindhoven. "Urban Culture & Urban Sports." Geraadpleegd op 12 juni 2016. http://eindhoven.notudoc.nl/cgi-bin/showdoc.cgi?action=view/id=235624/type=pdf/CP4.7.06_Urban_Culture___Urban_Sports.pdf.

Gemeente Teylingen. "Sport en cultuur." Geraadpleegd op 17 juni 2016. https://www.teylingen.nl/Inwoners_en_verenigingen/Sport_cultuur_en_vrije_tijd/Sport.

Gielen, Pascal et al. *De waarde van cultuur*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen (2014).

Helbers, Sanne. "Sport en cultuur: verbinden door bewust geen verbinding te zoeken." Geraadpleegd op 10 mei 2016. <http://sportiefbesteed.nl/wp-content/uploads/sites/2/2015/09/20151221-Artikel-Sport-en-Cultuur-verbinden-doorbust-geen-verbinding-te-zoeken.pdf>.

Holland Dance. "Holland Dance tijdens Voetballers Dansen Niet!" Geraadpleegd op 27 mei 2016. http://hollanddance.com/entry/209/holland-dance-tijdens-voetballers-dansen-niet_

Houselt, Carlijn van. "De vele formules van de Open Club." Gepubliceerd op 11 januari 2016. <https://www.allesoversport.nl/artikel/de-vele-formules-van-de-open-club/>.

Huizing, Lieke. *Cultuureducatie in het primair onderwijs*. Masterthesis Kunstbeleid en -management (2016). dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/328384/Scriptie_LiekeHuizing.pdf?...2.

Ijdens, Teunis, Josefiene Poll en Hans Mariën. *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd 2015. Monitor Amateurkunst 2015*, LKCA: Utrecht (2015).

InfoNu.nl. "De opkomst van sport in Nederland rond 1900." Geraadpleegd op 23 mei 2016. <http://sport.infonu.nl/geschiedenis/79210-de-opkomst-van-sport-in-nederland-rond-1900.html#gymnastieklessen-opschool>.

Kalmthout, Janine van en David Romijn. *Verenigingsmonitor Arnhem 2013*. Utrecht: Mulier Instituut (2013).

Kinderrechtencollectief. "Artikel 31. Recreatie." Geraadpleegd op 12 juni 2016. <http://www.kinderrechten.nl/p/13/213/mo101-cg22p2/artikel-31>.

Kreft, Lev. "Sport as a drama." *Journal of the Philosophy of Sport* 39:2 (2012), pp. 219-234.

Kronenburg, Jacqueline. *De PLUS van de open club*. Ede: Nederlands Instituut voor Sport & Beweging (2014).

Sport & Cultuur: samen op een podium

Kullberg, Jeanet et al. *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau (2015).

Kunstenmakers Schiedam. "Kunstenmakerslessen worden toegevoegd aan de wijk sportvereniging Nieuwland." Gepubliceerd op 9 maart 2016. <http://kunstenmakers.stichtingmooiwerk.nl/kunstenmakerslessen-worden-toegevoegdaan-de-wijk-sportvereniging-nieuwland/>.

Kunstfactor.nl. "Culturele loopbaan: wie doet wat? Verslag conferentie vrijdag 26 augustus." Geraadpleegd op 15 juni 2016. http://www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/49210/2011/37/Verslag_Werkconferentie_Wie_doet_Wat_DEF.pdf.

Kunsttijdschrift Vlaanderen. "Esthetiek van het voetbal." Gepubliceerd op 12 november 2015. <http://www.elinea.nl/artikel/esthetiek-van-het-voetbal>.

Laermans, Rudi. "De noodzakelijke illusies van de kunst." In *Het oeuvre van Pierre Bourdieu*. Jacques Tacq (red.). Antwerpen/Apeldoorn: Garant (2003).

Leeuwarden2018.nl. "Leeuwarden 2018." Geraadpleegd op 14 juni 2016. <http://leeuwarden2018.nl/leeuwarden2018/>.

LKCA. "Kick off Samen scoren." Geraadpleegd op 8 april 2016. <http://www.lkca.nl/agenda/overzicht%20agenda/kick-offsamen-scoren>.

LKCA. "Nationaal actieplan sport en cultuur." Geraadpleegd op 7 april 2016. <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-encultuur/over>.

LKCA. "Proefprojecten Sport en cultuur van start." Gepubliceerd op 4 maart 2016. http://www.lkca.nl/nieuws/nieuwsoverzicht/proefprojecten-sport-encultuur?utm_source=Sport+en+Cultuur&utm_campaign=844d61c6c5-2016_03_Sport_en_Cultuur_Samen_Sterker&utm_medium=email&utm_term=0_0dabffaf82-844d61c6c5-358072837.

LKCA. "Publicaties sport en cultuur." Geraadpleegd op 16 juni. <http://www.lkca.nl/kennisdossiers/sport-encultuur/publicaties#>.

Lok, Martin. "De Muzen op het schavot – Adri Altink." Gepubliceerd op 31 oktober 2014. <http://www.literairnederland.nl/de-muzen-op-het-schavot-adri-altink/>.

Lokatief.nl. "Lokatief." Geraadpleegd op 6 juni 2016. <http://www.lokatief.nl/>.

Maanen, Hans van. *How to Study Art Worlds*. Amsterdam: Amsterdam University Press (2009).

Marketingfacts. "'Start with why' van Simon Sinek." Geraadpleegd op 10 juni 2016. <http://www.marketingfacts.nl/topic/simon-sinek>.

Mazure, Roel. "Kunst en cultuur missen de profilering van sport." Geraadpleegd op 16 juni 2016. <http://infotheek.lkca.nl/kunstfactor/printversie.vm?class=6783&id=5009>.

McCarthy, Kevin F. et al. *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*. Santa Monica: Rand Organisation (2004).

Metro XL. "Paarden en polo in het bos." Gepubliceerd op 26 september 2011. <http://www.metronieuws.nl/sport/2011/09/paarden-en-polo-in-het-bos>.

Ministerie van OCW. "Cultuur en sport." Geraadpleegd op 6 juni 2016. <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerievan-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/inhoud/cultuur-verbint/cultuur-en-sport>.

Monsma, Dirk en Hans Muiderman. *Cultuurcoach: schakel tussen school en culturele instelling*. Amsterdam: De Cultuurformatie (2010).

Moorman, Mark. "De nobele kunst van de bokser." In *De Volkskrant* (6 juni 2015), p. 13.

Mulier Instituut. *Voorstudie effectmeting buurtsportcoaches 2014*. Utrecht: Mulier Instituut (2014).

MVV Nederland Maatschappij en Organisatie Innovator. "Wat is MVV?" Geraadpleegd op 20 juni 2016. <http://mvvnederland.nl/wat-is-mvv/>.

Sport & Cultuur: samen op een podium

- Nelson Holmes. "TED talk: Simon Sinek – "The Golden Circle" Clip." YouTube video. Gepubliceerd op 9 mei 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=I5Tw0PGcyNO>.
- NISB. "Op zoek naar kansrijke lokale verbindingen. Sport en cultuur: samen scoren!". Gepubliceerd op 13 januari 2014. <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=3835&m=1422883401&action=file.download>.
- NISB. "Sport en cultuur." Geraadpleegd op 16 juni. <http://www.nisb.nl/themadossiers/sport-en-cultuur.html>.
- NOC*NSF. "Kans voor projecten sport en cultuur." Gepubliceerd op 2 april 2015. <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=19465>.
- NOC*NSF. "Open clubs." Geraadpleegd op 10 juni 2016. <http://www.nocnsf.nl/openclubs>.
- NOC*NSF. "Overweldigende belangstelling 'Denken en Doen'." Geraadpleegd op 25 mei 2016. <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=3609>
- NOC*NSF. "Vier op de vijf Nederlanders wil sport- en cultuuraanbod op één locatie." Gepubliceerd op vrijdag 3 juli 2015. <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=20535>.
- NOS. "Oud-sporters voor even in het theater." Gepubliceerd op 6 mei 2015. <http://nos.nl/artikel/2034175-oud-sportersvoor-even-in-het-theater.html>.
- NRC.nl. "Alleen zeezeilen is nog elitair, of polo." Gepubliceerd op 7 oktober 2010. <http://www.nrc.nl/next/2010/10/07/alleen-zeezeilen-is-nog-elitair-of-polo-11952105>.
- NRC.nl. "Het gaat niet om het beleid, maar om het scoren." Gepubliceerd op 9 april 2016. <http://www.nrc.nl/handelsblad/2016/04/09/het-gaat-niet-om-het-beleid-maar-om-het-scoren-1605656>.
- NRC.nl. "Polo is niet elitair, alleen een beetje duur." Gepubliceerd op 16 september 1993. <http://www.nrc.nl/handelsblad/1993/09/16/polo-is-niet-elitair-polo-is-een-beetje-duur-7196116>.
- NTR. "Voetballers dansen niet!" Vijfdelige televisieserie. uitgezonden van november 2015 t/m februari 2016.
- Onderwijs geschiedenis.nl. "Onderwijs en opvoeding in de 20^e eeuw." Geraadpleegd op 23 mei 2016. <http://www.onderwijsgeschiedenis.nl/Tijdvakken/Onderwijs-en-opvoeding-in-de-20e-eeuw/>.
- Poll, Josefiene, Heleen de Groot en Eeke Wervers. *Inventarisatie cultuurcoaches. Rapportage september 2013*. Utrecht: LKCA (2013).
- Provincie Gelderland. "Verslag: Open Sportclub: op weg naar de toekomst! 11 maart 2016." Gepubliceerd op 17 maart 2016. <http://www.welzijnlochem.nl/sites/default/files/Verslag%20Conferentie%20Open%20Sportclub17032016.pdf>.
- Rijksoverheid. "The Art of Impact: kunstprojecten met een maatschappelijk effect." Gepubliceerd op 1 december 2014. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/12/01/the-art-of-impact>.
- Scherder, Erik. *Laat je hersenen niet zitten*. Amsterdam: Athenaeum (2014).
- Scholder an Scholder. "Hoe open is jouw vereniging?" Geraadpleegd op 10 juni 2016. <http://www.scholderanscholder.nl/nieuws/hoe-open-is-jouw-vereniging/>.
- Scholten, Sanne. "De gezamenlijke missie van sport en cultuur." Gepubliceerd op 17 mei 2016. <http://www.sportknowhowxl.nl/nieuws-en-achtergronden/open-podium/item/103410/de-gezamenlijke-missie-van-sporten-cultuur>.
- Scruton, Roger. *Waarom cultuur belangrijk is*. Encounter Books: New York (2007, vierde druk: 2008).
- Shiner, Larry. *The Invention of Art: A Cultural History*, Chicago/Londen: The University of Chicago Press (2001).
- Sinek, Simon. *Start with Why: How Great Leaders Inspire Everyone to Take Action*. Londen: Penguin (2011).
- Sport & bewegen in de buurt. "Combinatiefuncties en buurtsportcoaches bijna overal." Gepubliceerd op 28 juli 2015. <https://www.sportindebuurt.nl/seb-nieuws/combinatiefuncties-en-buurtsportcoaches-bijna-overal>.
- Sport & bewegen in de buurt. "The Art of Impact." Gepubliceerd op 3 april 2015. <https://www.sportindebuurt.nl/sebinspiratie/the-art-of-impact>.

Sport & Cultuur: samen op een podium

Sportdeelname.nl. "Cijfers & trends." Geraadpleegd op 18 mei 2016. <http://www.sportdeelname.nl/>.

Sportief Besteed. "Over ons." Geraadpleegd op 12 juni 2016. <http://sportiefbesteed.nl/over-ons/>.

Sportknowhowxl. "Samenwerking tussen sport en cultuur: gemeenschappelijk doelbereik inzichtelijk maken." Gepubliceerd op 26 april 2016. <http://www.sportknowhowxl.nl/nieuws-en-achtergronden/column-xl/item/103125/samenwerkingtussen-sport-en-cultuur-gemeenschappelijk-doelbereik-inzichtelijk-maken>.

SPORTNEXT. "Today at IEB #4 – Wat kan de sport leren van 3 leading influencers uit de museumsector?" YouTube video. Gepubliceerd op 20 april 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=xBi8qOZIFF4>.

SPORTNEXT. "Today at IEB #6 – Cross-overkansen tussen sport en cultuur nog onvoldoende benut." YouTube video. Gepubliceerd op 21 april 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=BRNs3Un2yRw>.

Stokvis, Ruud. "De topsport triomfeert in alle huiskamers." Gepubliceerd op 22 juni 1996. <http://www.nrc.nl/handelsblad/1996/06/22/de-topsport-triomfeert-in-alle-huiskamers-7314671>.

Tainio, Matti. "Artification of Sport: The Case of Distance Running." Gepubliceerd op 5 april 2012. <http://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=641>. Oorspronkelijk gepubliceerd in *Contemporary Aesthetics* 4 (2012).

Tainio, Matti. *Parallel Worlds: Art and Sport in Contemporary Culture*. Helsinki: Aalto Arts Books (2015).

Ter Haar, Marian. "Cultuur en Sport samen op weg naar Leeuwarden Culturele Hoofdstad in 2018." Gepubliceerd op 4 april 2016. <https://www.allesoversport.nl/artikel/cultuur-en-sport-samen-op-weg-naar-leeuwarden-culturele-hoofdstad-in2018/>.

Ter Haar, Marian. "Special Heroes Sport krijgt navolging in Special Heroes Art." Gepubliceerd op 17 mei 2016. <https://www.allesoversport.nl/artikel/special-heroes-sport-krijgt-navolging-in-special-heroes-art/>.

The Art of Impact. "Geraakt!" Geraadpleegd op 15 juni 2016. <http://theartofimpact.nl/projecten/geraakt/>.

The Art of Impact. "Over The Art of Impact." Geraadpleegd op 13 juni 2016. <http://theartofimpact.nl/over-the-art-ofimpact/>.

Tiessen-Raaphorst, Annet, Andries van den Broek en Remko van den Dool. *Vrijtijdsomnibus 2012*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau (2013).

Tim Reefs. "Symphonica in Sporto Vierlingsbeek Dorpenderby Omroep Brabant." YouTube video. Gepubliceerd op 20 januari 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=VRahYGaLMSU>.

Total Identity. "Het begon als particulier initiatief. Interview met M. van Hulsteijn, directeur Le Tour Utrecht." Geraadpleegd op 8 juni 2016. <https://totalidentity.nl/nieuws/het-begon-als-particulier-initiatief>.

Twaalfhoven, Anita. "Het belang van kunst. Redactioneel Boekman 77." In *Boekman 77: Het belang van kunst*. Boekman: Amsterdam (2008), pp. 2-3.

Twaalfhoven, Anita. "Het raadsel rond de intrinsieke waarde." In *Boekman 77: Het belang van kunst*. Boekman: Amsterdam (2008), pp. 13-17.

Twitchett, Emily A., Yiannis Koutedakis en Matthew A. Wyon. "Physiological Fitness and Professional Classical Ballet Performance: A Brief Review." In *Journal of Strength & Conditioning Research* 23:9 (2009), pp. 2732-2740.

United Nations Human Rights. "Convention on the Rights of the Child." Aangenomen conventie-overeenkomst. 20 november 1989.

UU.nl. "Culturele antropologie en ontwikkelingsociologie." Geraadpleegd op 24 mei 2016. <http://www.uu.nl/bachelors/bachelor/culturele-antropologie-en-ontwikkelingsociologie>.

Van Munster, Ocker. "Sport en cultuur: de kracht van het lokale initiatief." Gepubliceerd op 6 oktober 2014. <http://www.lkca.nl/publicaties/blogs/de-kracht-van-het-lokale-initiatief>.

Vergoossen, Frank. "Sport en cultuur: een goed stel!" In *Klankwijzer* 7 (2014), pp. 30-31.

Sport & Cultuur: samen op een podium

Vierlingsbeek-Groeningen. "Symphonica in Sporto." Geraadpleegd op 17 juni 2015. <http://www.vierlingsbeekgroeningen.nl/symphonica-in-sporto>.

Viewture. "Wat houdt Culturele Hoofdstad in en waarom wil Leeuwarden dit worden?" Geraadpleegd op 14 juni 2016. <https://viewture.wordpress.com/research/wat-houdt-culturele-hoofdstad-in-en-waarom-wil-leeuwarden-dit-worden/>.

Visschedijk, Paul et al. *Iepen Mienskip: Leeuwarden-Ljouwert's application for European Capital of Culture 2018*. Leeuwarden: Stichting Culturele Haadstêd 2018 (2012).

Vitale Sport Vereniging. "VSV." Geraadpleegd op 10 juni 2016. <http://www.vitalesportvereniging.nl/>.

Vlaamse Overheid: Strategische AdviesRaad voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media. "Op zoek naar verbindingen tussen Cultuur, Jeugd, Sport en Media: analyse van de Beleidsnota s 2014-2019." Gepubliceerd op 21 november 2014. <http://docplayer.nl/4278612-Op-zoek-naar-verbindingen-tussen-cultuur-jeugd-sport-en-media-analyse-van-de-beleidsnotas-2014-2019.html>.

Vogd, Kirsten. "Sport en cultuur verbinden? Begin bij plezier en houd het simpel!" Gepubliceerd op 14 januari 2016. <http://www.lkca.nl/cultureel-kapitaal/opinie-johan-wakkie>.

Vuyk, Kees. "De controverse over de waarde van kunst." In *Boekman 77: Het belang van kunst*. Boekman: Amsterdam (2008) pp. 6-12.

Wakkie, Johan. "Plenair." Presentatie voorjaar 2016. <https://www.sportindebuurt.nl/bestanden/presentaties/In-voorjaar2016/Plenair%20Johan%20Wakkie.pdf>.

Will Bakker. "Schijnbewegingen, leader NOS 1988." YouTube video. Gepubliceerd op 16 januari 2009. <https://www.youtube.com/watch?v=zVeotqlv0oE>.

Interviews

De interviews met Claudia Marinelli (LKCA), Marian ter Haar (Kenniscentrum Sport) en Richard Jacobs (NOC*NSF) zijn te vinden in de bijlage.

Lijst met afbeeldingen

Gerrit P. 'Kippenvet' (z.j.).